İlahiyat Fak. No : 4

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

REVIEW OF THE FACULTY OF DIVINITY OF ISTANBUL UNIVERSITY

Hakemli Dergi

SAYI: 4, YIL: 2001
İSTANBUL - 2002

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. Yaşar Nuri ÖZTÜRK
Insurance and Indemninty Contracts From The Islamic Point of View 1

Prof. Dr. Emrullah YÜKSEL
İslâm'ın İnsandan Ne İstediğini Anlamaya Çalışmak 19

Prof. Dr. Fahri KAYADİBİ
İslâm Dini'nin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem 33

Doç. Dr. Abdulaziz BAYINDIR
Fıkha Göre Nikâh Sözleşmesinde Velinin Yeri 45

Yrd. Doç. Dr. Ömer AYDIN
Filibeli Ahmed Hilmi'nin Din Anlayışı 69

Yrd. Doç. Dr. Ömer Mahir ALPER
Gazzâlî'nin Felsefî Geleneğe Bakışı : O Gerçekten Bir Felsefe Karşıtı mıydı? 87

Yrd. Doç. Dr. İrfan BAŞKURT
Almanya'da Din Eğitimi 109

Yrd. Doç. Dr. Yavuz YILDIRIM
Türkçe'de İbn Haldun Üzerine Yapılan Çalışmalar 139

Arş. Gör. Servet BAYINDIR
Sermaye ve Tarihsel Süreçte Malî Aracı Kurumların Sermayeye Yaklaşım Tarzı 175

Ahmet Hamdi FURAT
Ibn Al-Bârızî and His Book: "Kitâbu Târîh Al-'Ibâd Va'l-Bılâd" 191

Prof. Dr. Majid FAKHRI

Çev. Yrd. Doç. Dr. Ömer Mahir ALPER
Metafiziğin Konusu: Aristoteles ve İbn Sînâ 195

Zakir Kadiri UGAN

Sad. Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARATAŞ
Dini Rivayetler 207

Zakir Kadiri UGAN

Sad. Okt. Musa ALAK
Gayr-i Dinî Rivâyetler 259

GAYR-İ DİNÎ RİVÂYETLER

Yazan: Zâkir Kâdirî UGAN*
Sadeleştiren: Musa ALAK**

ÖZET

Rivâyet, bir kimsenin sözünü ağzından nakletmektir. Nakledene "râvî" denir. İnsanlar arasında yazının yaygınlaşmadığı zamanlarda her bilgi, rivâyete dayanırdı. Her kavim ve her millet, yarı vahşîlikten çıkıp da medeniyet yoluna girdiği zaman, rivâyetten istifade etmiş; dilini, tarihini, efsanelerini, dinini ve menkıbelerini rivâyet sayesinde kaydedip yazıya geçirmiştir. Eski zamanların en büyük milletlerinden olan Hintliler, Yunanlılar, Romalılar, Sâmî milletler ve diğerleri başlangıçta edebiyatlarını, örf, âdet ve efsanelerini, hatta ilimlerini ve kültürlerini rivâyet sayesinde korumuş ve geliştirmişlerdir. Yeni çağda Avrupa'da milliyetçilik akımları başladığı zaman, bütün milletler halk rivâyetlerinden ve rivâyet ilminden yararlanmışlardır. Türkler de rivâyete büyük önem vermişlerdir. Araplar ise sosyal hayatları ve coğrafi durumları sebebiyle rivâyete en fazla önem veren kavimdir. Arap kabilelerinde her şairin bir veya birkaç râvisi olmuştur. Râvi genellikle genç bir şair veya şairin talebesidir. Çok güçlü bir hâfızaya sahip olan bu râviler, şiirden başka kabilenin şeceresini ve eskilerin kahramanlık hikâyelerini de nakledeılerdi. İslâm'ın ilk dönemlerinde de bu gelenek devam etmiştir. Arap gramerini ilk olarak tespit eden Basralı ve Kûfeli âlimler, bâdiyede bulunan dilleri bozulmamış kabileleri ziyaret ederek onlardan rivâyette bulunmuşlardır. Ayrıca bu şehirlere gelen fasih bedevîlerin dilciler arasında hakemlik yaptıkları da bilinmektedir. Câhiliye şiirlerinin en önemlilerinden olan "muallakât" da rivâyet sayesinde yazıya aktarılarak günümüze ulaşmış ve dolayısıyla bunlar hakkında gerek Müslümanlar gerekse müsteşrikler tarafından pek çok çalışma yapılabilmiştir.

SUMMARY

NON-RELIGIOUS NARRATIVES

"Rivayet (narration)" simply means "hearing some news from someone and say them to other one". In the times of writing is not common all nations that begin to civilize used the Rivayet . With this activity they wrote down their histories and languages. Nations of the old times like Hind, Greece and Sami nations protected their cultures using the Rivayet. Turks also gave importance to Rivayet. When the nationalism began in Europe used the Rivayet. Arap nation was one of the nations that gave many importance to rivayet. In all periods of time there are some "ravis (narrators)" in Arap tribes. The ravis who have got large memory of events usually are young poet or his student. They also narrated their tribes' history and heroism. This tradition had countinued during the early years of Islam. The scholars from Basra and Kufe who had established the Arabic Grammer, visited the tribes that were living in the desert. Due to low level of integration these tribes' language are fluent. And these scholars narrated some historical and literal information from them. The bedevis who had come to these cities were selected as referee to solve some problems between philologs. One of the important poems during the Cahiliye Age, "Muallaka Poems", had been written down by ravis. There are plenty of researches on Muallakas by muslim and oriantalist scholars.

* Zâkir Kâdirî'nin hayatı ve eserleri için dergimizin bu sayısındaki "Dinî Rivâyetler" başlıklı makaleye bakınız. (M.A.)

** Okutman, İstanbul Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi.

Bu makâlemizde rivâyeti dinî ve gayr-i dinî rivayet adıyla ikiye ayırarak inceleyeceğiz[1]. Semâvî dinler, genellikle edebî bakımdan az çok ilerlemiş milletler arasında varlık bulmuşlardır. Rivâyet ise her milletin edebiyatının ayrılmaz bir parçasıdır. Semâvî bir dine sahip olan her toplumda gayr-i dinî rivâyetler dinî rivâyetlerden önce başlamıştır. Bundan dolayı burada önce gayr-i dinî, sonra dinî rivâyetleri inceleyeceğiz.

Birinci bölüm aşağıdaki konuları içerecektir:

Rivâyet, önemi ve amacı, milliyetçilik akımlarının geliştiği dönemde ve günümüzdeki önemi, eski milletlerin (Hint, Yunan, Roma, Sâmi ve Türk) edebiyatlarının zamanımıza kadar korunması ve Türk folkloru için önemi, *Mahâbârata, İlyada, Odysseia, Tevrât, İncîl, Dîvânü lugâti't-Türk, Hilyetü'l-insân ve halbetü'l-lisân* vs.nin bu sayede yazıya aktarılıp korunmuş olduğu.

İslâm'dan önce Araplarda rivâyet: Kâhinler, şairler, hikâyeciler, bunların her birinin belli başlı râvileri, rivâyetin konusunun İslâm'dan önce çoğunlukla şiir olması, meşhur râviler, rivâyet için isnâd ve ezberlemenin önemi, meşhur hâfızlar, bize ulaşan ilk Arap şiirlerinden *Muallakât* ile *Hamâse* ve bunların râvileri.

İslâm döneminde filolojik amaçla yapılan rivâyetler, halkbilimciler ve bâdiyeye yapılan ilmî seyahatler, halkbilimcilerin dilleri bozulmayan kabileleri aramalarının sebepleri, Kûfeliler ve Basralılar arasındaki ihtilâfın sebebi.

I

Rivâyet Kavramı ve Rivâyetin Önemi

Rivâyet, lügatte bir kimsenin sözünü nakletmekten ibaret olup, ağızdan nakletmeye [133] denir. Bu manada olan rivâyetin belli bir konusu yoktur. Herkesin ağzından çıkan söz rivâyetin konusu olabilir.

Rivâyet terim manasıyla, belli maksatlara göre, o maksatları temin edecek nitelik ve şartlara sahip kişilerden, belli şartlar dahilinde yapılan rivâyet ile sı-

1 Bu yazı, müellifin "Dinî ve Gayr-i Dinî Rivâyetler" başlığıyla "Dârülfünûn İlâhiyat Fakültesi Mecmûası" (Birinci sene, Dördüncü sayı, Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1926, s.132-210)'nda yayımlanan makâlesinin birinci bölümünün sadeleştirilmiş halidir. Makalenin ikinci bölümü (Dinî Rivâyetler) ise, fakültemizin öğretim üyelerinden Yard. Doç. Dr. Mustafa KARATAŞ tarafından sadeleştirilmiş olup, dergimizin bu sayısında yer almaktadır. Makalede geçen kişi isimleri imkânlar ölçüsünde tahkik edilip, vefat tarihleri parantez içinde hicrî ve milâdî olarak verilerek, biyografilerinin geçtiği genel müracaat eserlerinden birkaçı dipnotta gösterilmiş, paragraf sistemi yeniden düzenlenerek konu bütünlüğü sağlanmaya çalışılmış, müellifin kaynaklarından ulaşılabilenlerden bilgiler kontrol edilerek gerekli düzeltmeler yapılmış, dizgi hataları belirtilmeden doğru şekliyle yazılmıştır. Köşeli parantez içindeki rakamlar makalenin aslının sayfa numaralarını göstermektedir. Dipnotlardan (Z.K.) rumuzlu olanlar müellife, (M.A.) rumuzlu olanlar bize aittir. (M.A.)

nırlıdır. Filolojik amaçlı rivâyetler için Arap âlimlerinin tespit etmiş oldukları şartlar ve niteliklerden kendi yerinde bahsedilecektir. Halk rivayetleri ise belli şartlarla sınırlandırılmamıştır.

İnsanlar arasında yazının yaygınlaşmadığı zamanlarda her bilgi, rivâyete dayanırdı. Tanrılar ve onların isim ve niteliklerinden, kudret ve azametlerinden başlayarak, o devrin tabiatüstü bilgileri, inançları ve dinî işleri, tanrıların ve insanların şecereleri, bunların hepsi ağızdan ağıza rivâyet edilerek zabt olunurdu. O devir kahramanlarının mefâhiri, kâhinlerin olağanüstülükleri, kabilelerin şecereleri, şiir ve hikâyeler, duâlar, tecrübeyle elde edilmiş bilgiler, diğer bir tabirle o zamanın ilimleri ve efsaneleri hep rivâyet yoluyla nakledilirdi. Rivâyet, eski devirler için fevkalâde bir öneme sahip olmuştur. Hatta kabileler, kendi varlıklarını korumak ve düşmanlarına karşı kendilerini savunabilmek için de rivâyete muhtaç idiler. Kahramanları övmek, azizleri yüceltip takdis etmek ve menkıbeleri nakletmek rivâyet sayesinde mümkün olurdu. Babalar ve dedelerin şan, şeref ve yücelikleri, rivâyet aracılığıyla telkin olunarak babadan oğula intikal ederdi. Yazılı edebiyatın, kütüphaneler ve matbaaların bulunmadığı o devirlerde, her bilgi rivâyet yoluyla korunurdu. Her din, yayılmaya başlamasını rivâyete borçludur. Semâvî ve gayr-i semâvî kitaplar, başlangıçta rivâyet yoluyla korunmuşlardır.

Her kavim ve her millet, yarı vahşîlikten çıkıp da medeniyet yoluna girdiği zaman, rivâyetten istifade etmiş; dilini, tarihini, efsanelerini, dinini ve menkıbelerini rivâyet sayesinde kaydedip yazıya geçirmiştir. Eski zamanların en büyük milletlerinden olan Hintliler, Romalılar, Sâmî milletler ve diğerleri başlangıçta edebiyatlarını, örf, âdet ve efsanelerini, hatta ilimlerini ve kültürlerini rivâyet sayesinde korumuş ve geliştirmişlerdir.

Yeni çağda Avrupa'da milliyetçilik akımları başladığı zaman, bütün milletler halk rivâyetlerinden ve rivâyet ilminden yararlanmışlardır. Başka milletlerin etki alanlarına girerek dilleri bozulmuş, millî örf, âdet ve gelenekleri unutulmuş ve kısmen yabancılaştırılmış olan milletler, rivâyet sayesinde dillerini ıslâh [134] etmişler, millî geleneklerini ihyâ ederek bu sayede yabancılaştırılmaktan kurtulmuşlardır. Özellikle Almanlar, Ruslar, Finler ve diğer milletler, rivâyet sayesinde dillerini ıslâh etmişler ve bu yolla sade bir dile sahip olmuşlardır. Bunun bir hakikat olduğu, bu milletlerin edebiyat ve dilbilim tarihlerini az çok okuyanlarca bilinmeyen bir şey değildir.

Zamanımızda folklore/halkbilim denilen bilim dalı yine rivâyete dayanır ve rivâyet sayesinde gelişmektedir. Halk edebiyatı, halk tiyatroları, lehçe lügatleri ve karşılaştırmalı sözlükler, belli bir sayıyla sınırlandıramayacağımız kadar çok şiir derlemeleri, kasîdeler, dîvanlar ve genel olarak dilbilimleri bu sayede yazılarak kitaplaştırılmıştır.

II

Rivâyetin Milletlerarası Önemi

Semâvî ve gayr-i semâvî kitapların hepsi insanlığın geçmişiyle, milletlerin edebî, tarihî ve medenî hayatlarıyla ilgili olduklarından, onların rivâyetten yararlanmaları gayet tabiîdir. Dinî kitaplar, kendilerinin nüzûlünden önce yaşayan milletlerin hayatlarından ve tarihlerinden hikâyeler, edebî parçalar nakledererek geçmiş ümmetlerin hayatlarını tasvir ettikleri gibi; nebî ve resûller de kendilerinden önce dini yaymak ve insanlara yol göstermekle meşgul olan peygamber ve nebîlerin sözlerini nakil ve rivâyet etmişlerdir. Zaten dinler, milletlerin ruhânî hayatlarının birer timsâlidir ve bütün dinlere göre edebiyat mukaddestir. Nebî ve resûllerin birbirlerinden rivâyet etmiş oldukları dinî, itikâdî, ahlâkî ve sosyal kâide ve kanunların incelenmesini dinî rivâyetler bölümüne bırakarak, bu bölümde yalnız edebî, hikâyevî, efsanevî ve tarihî mahiyette olan rivâyetleri gözden geçireceğiz. Bu bölümde bizim semâvî kitaplardan bahsetmemiz, ancak bir arabilgi mahiyetinde olup, konumuzun esasını, Arap dilbilimleri ve edebiyatına, genel olarak sosyal ve medenî hayatına, örf, âdet ve geleneklerine dair olan rivâyetler teşkil edecektir.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi yazının yaygınlaşmadığı zamanlarda, yazılı edebiyatın, kitaplar ve kütüphanelerin mevcut olmadığı veyahut bunların henüz ilkel hallerinde bulunduğu dönemlerde, o zamanların kavim ve kabileleri, kendilerinin ırkî, kavmî ve kabilevî varlıklarını; dillerini, şairlerinin şiirlerini, menkıbelerini, hikâye, kıssa ve efsanelerini ağızdan ağıza nakil ve rivâyet ederek korumuşlardır. Göçebe, yarı göçebe hayatıyla yaşayan kavimler [135] ve kabileler, millî teşekkülleri dönemine kadar manevî varlıklarının sebeplerini rivâyet sayesinde koruyarak, medeniyet yoluna girdikleri uyanış ve milliyetçilik döneminde yetişen araştırmacı, yazar ve müelliflerinin incelemelerine sunmuşlardır. Bundan hiçbir millet müstesnâ değildir.

Önceleri tanrıların isimleri ve onların silsile ve nisbetleriyle başlayan bu rivâyetler, kabilelerin fikirleri geliştikçe genişlemiştir. Git gide hikâyeler, kıssalar, menkıbeler, edebî parçalar ve şiirler rivâyet edilmeye başlanmış ve zaman geçtikçe bunlar olgunlaşmıştır. Âsurlularda, Bâbillilerde, Türklerde, Hintlilerde, Yunanlılarda ve Romalılarda bu durum müşahede edilmiştir. Rivâyet sayesinde bize ulaşan bu bilgiler, milletlerin edebî, sosyal, ahlâkî vs. hayatlarını göstermek bakımından fevkalâde öneme sahiptir. Milletlerin geçmişteki maddî ve manevî hayatları, onlardan kalan ve bize rivâyet sayesinde ulaşan edebî, hikâyevî, tarihî vs. eserleriyle bilinir.

İnsanların ilim tarzında ifade edemedikleri zamanlarda fikirler şiir, hikâye vs. aracılığıyla açıklanmıştır. Bu bakımdan Hintlilerin *Mahâbârata* ve *Rama-*

yanaları, Yunanlıların *İlyada* ve *Odysseia*leri, Romalıların Aeneisleri, İranlıların Şehnâmeleri ve Türklerin *Oğuznâme* ve *Uygurnâme*leri fevkalâde öneme sahip eserlerdir[2].

Keldânîler ve Âsurlular pek çok olan tanrılarının isimlerini ve duâlarını halk rivâyetleri vasıtasıyla korumuşlardır.

Hintlilerde, Sanskrit lisânının en eski âbidesi Vedalar olup, **Zerdüşt** kitabından ibarettir[3]. Bu Vedalar *Rigveda, Samaveda, Yacurveda* ve *Atharvaveda*'dan oluşmaktadır. Vedaların birincisi kahramanlık şarkılarından, **İndra**'nın savaşlarını yüceltmek amacıyla yazılan ilâhiler ve şarkılarla şeref ve zafer şarkılarından ibarettir. Rigveda'nın Sanşita faslında Hintlilerin eski tarihî durumlarına dair pek önemli bilgiler vardır. İkinci faslı ise Brahmana faslıdır. Bu fasılda eski ilâhilerle Brahma ibadeti arasındaki bağlantı tamamıyla gösterilmiştir. Rigveda edebî kitapların en eskilerinden sayılır.

Hintlilerin dinî edebiyatı olduğu gibi, bir de genel edebiyatları vardır. Bu edebiyatın içinde Ârîlerin Ganj çevresine hakim oldukları zamanlarda ortaya koymuş oldukları yiğitlik ve kahramanlıklarını öven şiirler bulunmaktadır. Bu şiir derlemelerinin en meşhurları *Mahâbârata* ve *Ramayana*'dır[4]. [136] Mahâbârata bir şiir mecmûasından ibaret olup **Vyasa** tarafından[5], *Ramayana* ise **Valmiki** (M.Ö.V.yy.) tarafından[6] derlenip bir araya getirilmiştir. Bu Hint edebî eserlerinin halk rivâyetleri vasıtasıyla korunmuş olduğunda şüphe yoktur.

Yunanlıların yazının yaygınlaşmadığı zamanlardaki durumları, Arapların câhiliyet dönemine benzer. Eski Yunanlıların, şiirleri ve tarihin bazı olaylarını

---

2 Destan ve çeşitli milletlerin destanları hakkında bilgi için bk. *Meydan Larousse (Büyük Lügat ve Ansiklopedi)*, "Destan", İstanbul 1969-1976, III, 599-600; Kâzım Yetiş, Tahsin Yazıcı, Hulusi Kılıç, Süleyman Şenel, "Destan", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1988-?, IX, 202-209. (M.A.)

3 *"Veda"*, Sanskritçe'de "bilmek" anlamında olup, Ariusçuların Hindistan'a getirdikleri ve yüzyıllar boyunca geliştirdikleri *"Brahma"* dinini temsil eden metinlerin tümüne denir. Öz ve biçim yönünden oldukça değişik olan bu metinler *Brahma*'ya mal edilir. Bunlar *"Samhita"* (divanlar), *"Brahmanalar"* (Brahma açıklamaları), *"Aranyakalar"* (Orman metinleri) ve *"Upanişadlar"* (yorumlar)'dan meydana gelir. Veda (*Rigveda, Samaveda, Yacurveda* ve *Atharvaveda*) bu dört biçimde gruplaşmıştır. Atharvaveda, öbürlerine daha sonra eklenmiştir. Epeyce geç bir zamana kadar (bir bakıma XI. yy.) sözlü olarak süregelen bu metinlerin tümü, Brahma diniyle ilgili bilgileri ve ibadet usullerini ortaya koyar. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. *Meydan Larousse*, "Veda", XII, 552; "Brahmana", II, 554; "Upanişad", XII, 426; "Rigveda", X, 593; "Yacurveda", XII, 685; "Atharvaveda", I, 822; "İndra", VI, 317. (M.A.)

4 *"Ramayana"* mîlattan dört asır önce Hint hakîmi Valmiki tarafından 24 cilt üzere derlenip yazılmıştır. (Z.K.)

5 *"Mahâbârata"*, Vyasa'ya mal edilen Sanskrit destanıdır. Geleneklere göre, yazılışı çok eski çağlara kadar uzanır. Metnin vedalar devrinden M.S. IV. yy.a kadar birçok değişikliğe uğradığı sanılır. Onsekiz şarkıya bölünen 200.000'i aşkın mısralık bu destanda Kauravaların Pandavalara karşı savaşı anlatılır. Vyasa ise efsanevi Hint çilekeşi olup, birkaç bin yıl yaşadığına inanılır. Bk. *Meydan Larousse*, "Mâhâbârata", VIII, 231; "Vyasa", XII, 640. (M.A.)

6 *"Ramayana"*, çeşitli devirlerde değişik dillerde yazılmış kutsal Hint destanlarının genel adıdır. Ortak konusu kardeşleri Lakşamana, Bharata ve Satrughna ile birlikte tanrı Vişnu'nun yedinci tenleşmesini temsil eden Ayudhya kralı Rama'nın hayatıdır. Valmiki ise eski Hindistan'ın bilge kişilerinden olup M.Ö. V. yy.da yaşadığı sanılır. Bk. *Meydan Larousse*, "Ramayana", X, 453; "Valmiki", XII, 513. (M.A.)

halka rivâyet etmek için ayrı râvileri vardı. Bu râvilere *Bhapscdest* derlerdi. Bunlar arasında en meşhurları **Homeros** (M.Ö.IX.yy.)'un *İlyada*'sının râvileri olmuştur.

Homeros'un şiirleri Yunanistan'da yayılmadan önce de halk kahramanlık şarkıları söylerdi. İnsanlığın ayırıcı karakterlerini, elem ve ızdıraplarını tasvir eden şiirler inşâd[7] edilmeden önce, kâinât ile insanlığın mukadderâtı arasındaki bağlar henüz malum olmadan evvel, hep bu şarkılar terennüm edilirdi. Bu dönemde yalnız kahramanlar için şarkılar söylenmez, ma'budlar nâmına da belli tarzda şiirler inşâd olunurdu. Makedonya'nın mavi semâsı altında yükselen *Olimpos* dağının yeşil etekleri şiir perilerinin dolaştığı yerler olarak bilinirdi. Eski çağlarda Yunanistan'da birçok şarkıcı vardı. Bunlar şarkı söylemekten başka geçim kaynakları olmadığından memleket memleket dolaşırlardı. Bir evde ziyafet için birkaç kişi toplandığı veyahut bir ma'budun mihrabı üzerinde halk bir araya getirildiği zaman Aid denilen bu şarkıcılar, ellerinde ufak bir çalgı aleti bulunduğu halde gelirler, ahaliyi etraflarına toplarlar, ya kendileri tarafından yazılan veyahut başkalarından rivâyet edilen şiirleri terennüm ederlerdi.

Hesiodos (M.Ö.VIII.yy.) ve *Boiotia şiirleri* konumuz için güzel bir misal teşkil eder. **Hesiodos**'un şiirleri sırf edebiyata aittir. Bu şairin *Eserler ve Günler* adlı eseri[8] köylü hayatını tasvir eder. *Boiotia şiirleri* efsanevî hikâyelerden ibarettir. Bu şairlerin şiirlerinde anlatılan hikâyeler, masallar ve efsaneler rivâyete dayanmıştır.

Yunanlıların mevsim neşideleri ve kesik hikâyeler şeklinde tanrıları yahut savaşları tasvir eden şiirleri rivâyet sayesinde korunmuştur. Yunan şairlerinden **Homeros'un** *İlyada* ve *Odysseia* adındaki dünyaca meşhur olan eserlerinin, zamanında yazılmadan ağızdan ağıza nakledilirken bir takım şarkıcıların ve râvilerin hafızalarında saklandığı ve bu sırada birçok değişikliklere uğrayarak sonradan derlenip yazılmış olduğu tahmin edilmektedir. [137] **Heredotos** (M.Ö.484-420), *Tarih*inde kendisinin müşâhede etmiş olduğu önemli bilgilerden başka, ziyaret etmiş olduğu kavimlerin masallarını da eserinde kaydetmiştir.

Romalıların *Aeneis*leri de bu kabil eserlerdendir.

---

7 *İnşâd:* Topluluk karşısında usulüne uygun olarak şiir okumak. Bk. İskender Pala, "İnşâd", *DİA*, XXII, 342. (M.A.)

8 *Erga Kai Hemereai"* (İşler ve Günler). Bk. *Meydan Larousse*, "Hesiodos", V, 803. (M.A.)

III

Türklerde Rivâyet

Türkler de eski zamanlarda rivâyete çok önem vermişlerdir. Fakat İslâm'ı kabul ettikten sonra Türk medeniyetinin günden güne ortadan kaybolduğu oranda, Türk râvileri, Türk rivâyetlerini bırakarak İslâmî rivâyetlere önem vermişler ve bundan dolayı Türk rivâyetleri zaafa uğramıştır. Bununla beraber Arap merkezlerinden ve yabancı milletlerin etkisinden uzak olan Türklük merkezlerinde Türk rivâyetlerinin uzun zamanlar korunduğu anlaşılmaktadır. Bu Türk rivâyetlerinin Oğuzlara dair olan kısmına *Oğuznâme*, Uygurlara ait olanına da *Uygurnâme* adı verilir. Moğol rivâyetleri ise **Reşîdî** (ö.718/1318)'nin *Câmiu't-tevârîh*'inde toplanmıştır[9]. **Ebü'l-Gâzi Bahâdır Hân** (ö.1074/1663)[10]'ın *Şecere-i Türk* adlı eseri de bu kabil rivâyetleri içeren eserlerdendir.

Türklerde şâmanlar tanrılar, melekler, şeytanlar, âlemin yaratılışı vs. tabiatüstüne dair olan rivâyetleri; şairler şiirleri; hikâyeciler de çeşitli hikâyeler, olaylar vs. Türk dili ve dini ile ilgili olan bilgileri naklederlerdi.

Türklerde *ensâb* ilmine, millî geleneklere, örf ve âdete dair olan bu kabil bilgilerin, Araplarda olduğu gibi, *Falan oğlu Filandan* tarzında, senedleri zikredilerek rivâyet edildiği, Türk tarihinin incelenmesinden anlaşılmaktadır.

İslâm'dan önceki ve İslâm'dan sonraki Türk millî, tarihî ve edebî geleneklerine dair olan rivâyetler uzun zaman derlenip yazılmamıştır. Doğudaki Türkler Çinlilerin, batıdakiler Slavların, güneydekiler Arapların, Acemlerin vs. milletlerin etkisi altında kalmışlar, bundan dolayı uzun zaman bu kabil rivâyetler toplanamamıştır. *Oğuznâme* ve *Uygurnâme*'de toplanmış olan bilgiler ise, ağızdan ağıza nakledilen Türk rivâyetlerinin, halkın hafızasında saklanmış kısmının pek az bir bölümünü teşkil ederler.

Biz, Türklerle ilgili olan rivâyetlerin az bir bölümünün olsun korunmasında Araplara borçluyuz. Çeşitli Türk memleketlerinde bulunan Arap müellif ve seyyâhları, Türk tarihi, dili ve kısmen dini için [138] birer vesika teşkil eden rivâyet ve haberlerin bir kısmını eserlerinde kayıt ve tespit ederek, Türk tarihine ve diline pek büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Araplarda olduğu gibi, bir vakit Türklerde de dille ilgili bilgilerin, Türk illerinde dolaşılarak bâdiyede oturan Türklerden rivâyet edildiği ve bu yolla lügat kitapları yazıldığı, *Dîvânü lügâti't-*

---

9 Reşîdüddin Fazlullâh b. İmâdüddevle Ebü'l-Hayr b. Ali el-Hemedânî. Bk. Zeki Velidi Togan, "Reşîdüddin Tabip", *MEB İslâm Ansiklopedisi* (*İA*), İstanbul 1978-1988, 5. baskı, IX, 705-712; İ. Parmaksızoğlu, "Reşîdüddin Tabip", *MEB Türk Ansiklopedisi* (*TA*), İstanbul 1968-1983, XXVII, 298-299; Ramazan Şeşen, "Câmiu't-Tevârîh", *DİA*, VII, 132-134. (M.A.)

10 A. Zeki Velidi Togan, "Ebü'l-Gâzi Bahâdır Han", *İA*, IV, 79-83; İ.O., "Ebü'l-Gâzi Bahâdır Han", *TA*, XIV, 291-292. (M.A.)

Türk adındaki önemli lügât kâmusunun[11] incelenmesinden anlaşılmaktadır. Arap âlimlerinden **İbn Mühennâ** (ö.682/1283)[12] bu konuda *Hilyetü'l-insân* ve *halbetü'l-lisân* adlı eserini te'lif etmiştir. Endülüslü **Ebû Hayyân Esîruddin b. Hayyân b. Muhammed b. Yûsuf** (ö.745/1344)[13] da *el-İdrâk li-lisâni'l-Etrâk* adlı eserini yazmıştır.

Kıpçak illerine Hıristiyanlığı yaymak maksadıyla gelmiş olan misyonerler de bir takım eserler yazmışlardır. Bu eserlerden bizim zamanımıza kadar muhâfaza olunanı *Codex Cumanicus* adındaki *Kuman Mecmûası*'dır[14].

İslâm medeniyetinin gerilemesiyle bu iş de duraklamıştır. Bu eserlerin hepsinin de halk rivâyetinden istifade edilmek sûretiyle yazılmış olduğunda şüphe yoktur.

Avrupa'da medeniyetin gelişmesiyle tarih ve filoloji bilimleri kurulduktan sonra, Avrupa âlimleri tarafından nihayet Türk tarihine ve dilbilimlerine önem verilmeye başlanmıştır. Bu amaçla Türk dili ve tarihi incelenirken halk rivâyetinden yararlanmak mecburiyeti hasıl olmuştur. Bu mecburiyet dolayısıyla Avrupa ve Rus âlimleri, Türk memleketlerine ve hatta Kuı'lere kadar yolculuklar yapmışlardır.

XIX. asrın sonlarıyla XX. asrın başlarında Türk rivâyetleriyle meşgul olanların şeyhi, pek kıymetli Türkiyât âlimlerinden olan **Radloff** (1837-1918)'dur[15]. Altay dağlarının eteklerinde bulunan *Barnaul* beldesini[16] araştırmaları için merkez yapan ve dilleri o kadar bozulmamış olan Altay vs. Türk kabilelerine yakın olan bu şehirde ikamet etmeyi tercih eden **Radloff,** Altay Türkleri ve onlara komşu olan diğer Türkler arasında uzun yıllar araştırmalar yapmış, oralardaki Türklerin ağzından birçok sözler ve haberler rivâyet etmiş ve bu rivâyetlerden yararlanarak birçok eser yazmıştır. Radloff'un meşhur ve gayet faydalı olan *Mukayeseli Türk Lügatı* işte bu rivâyetler neticesinde derlenip yazılmıştır. Radloff'un bu seyahati ve fasih Türk kabilelerinden olan rivâyetleri, Arap dilbilimlerinin gelişme devrindeki Arap filologlarının ilmî seyahatlerine benzemektedir.

---

11 Kaşgarlı Mahmud (Mahmud b. Hüseyin b. Muhammed)'un meşhur eseri. Bu eser 464-466/1072-1074 yılları arasında yazılmıştır. Bk. "Kaşgarlı Mahmud", *TA*, XXI, 389-392; *Meydan Larousse*, "Kaşgarlı Mahmud", VII, 63; Mustafa S. Kaçalın, "Dîvânü Lügâti't-Türk", *DİA*, IX, 446-449. (M.A.)

12 Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Ahmed b. Muhammed b. Hasen el-Hıllî. Bk. Mustafa Erkan, "İbn Mühennâ", *DİA*, XX, 218-219. (M.A.)

13 Ebû Hayyân Esîruddin Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân el-Endelüsî. Bk. Mecdud Mansuroğlu, "Ebû Hayyân", *İA*, IV, 30-32; Mahmut Kafes, "Ebû Hayyân el-Endelüsî", *DİA*, X, 152-153. (M.A.)

14 Bu mecmûanın 1303-1362m. yılları arasında derlendiği sanılmaktadır. Bk. "Türkler (Türk Dili)", *İA*, XII-II, 491. (M.A.)

15 Friedrich Wilhelm Radloff (Rusça adı: Vasiliy Vasil'eviç Radlov). Alman asıllı Rus Türkolog. Bk. H. Eren, "Radloff", *TA*, XXVII, 193-195; *Meydan Larousse*, "Radloff veya Radlov", X, 423. (M.A.)

16 Sibirya'da yukarı Ob kıyısında, Omsk'a giden demiryolunun hatbaşı olan 357.000 nüfuslu şehir. *Meydan Larousse*, "Barnaul", II, 161. (M.A.)

Radloff'u takip eden Türkiyât âlimlerinin sayısı çok değilse de yine mevcuttur. Sibirya'daki *Tom Kalesi*'nde (Tomsk'da) ikamet [139] eden **Mösyö Potanin** (1835-1920)[17] de bunlardan biridir. Bu zât, ihtiyarlığına rağmen, eşiyle birlikte bu hususta birçok zahmetli ve yorucu seyahatler yaparak Türklerin ağzından çok şeyler rivâyet etmiştir.

Sibirya ormanlarında yaşamakta olan Hıristiyan Türkler ve Müslüman Kırgız-Kazaklar arasında ilmî seyahatlerde bulunan ve onların ağzından rivâyet eden başka âlimler de yetişmiştir. Bu sayede Türk dini ve dili hakkında birçok bilgi elde edilmiştir.

Temas ettiğimiz bu konu pek zengin olup, uzun uzadıya tafsilatta bulunmak mümkün ise de, makalemizin hacmi müsait olmadığından Türk rivâyetlerinin esas noktalarına değinmekle yetindik. Bu münasebetle, eski Türk merkezlerinde yaşayan Kırgız-Kazaklardan, Altay dağlarında, Sibirya'da yaşayan Hıristiyan Türklerden, Uygur köylülerinden ve bilhassa Kuj sahrası kenarındaki Hami/Kumul ve Tanrı dağı/Thien-şan dağlarında hayat süren Türklerden dil, tarih ve edebiyatla ilgili birçok faydalı bilgiler toplayıp rivâyet etmenin mümkün olduğunu kaydetmek isterim.

Son zamanlarda Türkler kendileri de her yerde halk rivâyetlerine önem vermeye başlamışlardır. Türkiye'de 5-10 sene zarfında halk rivâyetlerine dayanan bir seri eser neşredilmiş ve edilmektedir[18]. *Türkiyât Mecmûası*'nda çıkan ilândan, Türkiyât Enstitüsü'nün de bu işi tam bir ciddiyetle takip etmekte olduğu, halk rivâyetlerine dayanan bir seri eser neşredeceği anlaşılmaktadır. Maârif Vekâleti'nde de bu konuda işlenmemiş birçok malzeme toplanmıştır. Türk akademisinin kurulmasıyla halk rivâyetlerinin öneminin daha da artacağında şüphe yoktur. Türkiye dışındaki Türkler de tam bir ciddiyetle bu işe sarılmışlardır[19].

---

17 Grigoriy Nikolaeviç Potanin. Rus gezgini, coğrafyacısı ve etnografya uzmanı. Bk. H. Eren, "Potanin", *TA*, XXVII, 102. (M.A.)

18 Bu tür çalışmaların örnekleri için bk. Aydın Oy, "Halkiyat", *DİA*, XV, 367-369. Geniş manada Türk dili çalışmaları için bk. "Türkler (Türk Dili)", *İA*, XII-II, 445-530. (M.A.)

19 Hint ve Yunan edebiyat tarihini öğrenmek için, Avrupa dillerinde yazılmış pek çok genel edebiyat tarihine dair eserden başka, çeşitli dillerde meydana getirilmiş ansiklopedilerden ve genel tarih kitaplarından yararlanmak mümkündür. Eski Yunan edebiyatı hakkında *İlyada*'yı Arapçaya manzum olarak tercüme eden Süleyman el-Bustânî Efendi'nin, adıgeçen esere yazmış olduğu mukaddimede ayrıntılı bilgi vardır (Süleyman b. Hattâr el-Bustânî (1856-1925), *İlyâzetü Hâmîrûs*, Kahire 1904. Bu eserin tanıtımı için bk. Ali Şakir Ergin, "Bustânî", DİA, VI, 474-475. M.A.). Çeşitli müellifler tarafından antik Yunan eserlerine dair yazılmış pek çok eserde bu konuyla ilgili bilgilere rastlanır. Türkçe eserlerden bu konuda en önemlisi yine *Kâmûsu'l-A'lâm*'dır (Şemseddin Sâmî (1850-1904), I-VI, İstanbul 1889-1898. M.A.). Arap edebiyatı tarihine ait eserlerden meselâ İbn Hallikân (XXI, 121'de Mâhâbârata hakkında (?)) ve diğerlerinde birçok bilgi vardır. Türk edebiyat tarihini öğrenmek için Rus dilinde yazılmış eserler içerisinde en önemlisi Radloff'un *Türk Halk Şiirlerinin Nümûneleri (Propen der Volksliteratur der Türkischen Stamme*, I-X, 1866-1910.), *Mukâyeseli Türk Lügatı (Vergleichende Grammatik der Nördlichen Türkosprachen, I Phonetik*, 1882) [140] ve *Kuman Mecmûasının İntişârı Münâsebetiyle (Das Türkische Sprachmaterial des Codex Comanicus*, 1887) adlı eserleridir (Bk. Meydan Larousse, "Radloff veya Radlov", X, 423. M.A.) . Rus di-

IV

Arap Edebiyatında Rivâyetin Önemi

Araplar, İslâm'dan önce bilinmeyen zamanlardan beri rivâyete önem vermişlerdir. Onlar rivâyete önem verme hususunda birçok bakımdan diğer millet-lerden ayrılırlar. Birçok âlim buna sebep olarak, onların çöllerde yaşayan göçebe bir kavim olmalarını göstermektedir. Hakikaten göçebe hayatı yaşayan her toplum, kendi baba ve dedelerinin atasözü, deyim ve vecize kabilinden olan sözlerini, hikâye, kıssa ve efsanelerini, şiirlerini ve eski zamanlara ait olan tarihî olaylarını nakil ve rivâyet etmiştir. Her toplum, tarihinin her döneminde bunlara büyük bir önem vermiştir. Araplar ise her toplumdan fazla rivâyete önem vermişlerdir. Bunun bir hakikat olduğu aşağıdaki tafsilattan anlaşılacaktır. Arap yazarları ise, bunun sebebini Arapların edebiyatı sevmelerinde ve onların maneviyata düşkün olmalarında aramaktadırlar. Bu da sebeplerden biri olarak kabul edilebilir. Fakat sebepler yalnız bundan ibaret değildir. Esas sebepleri Arapların sosyal hayatlarında ve coğrafî durumlarında aramak lâzımdır. Arapların rivâyet etmiş oldukları şiirlerin, hikâye, kıssa, menkıbe ve efsanelerin çoğunlukla övme veya yerme, kabilelerin ve ulusların üstünlük ve asaleti, kabileyi savunma, tabiatı tasvir etme, atlarını, kılıçlarını ve av avlamakta olan maharetlerini tanıtma gibi konulardan ibaret olduğu göz önüne alındığında, başlıca sebebin Arapların hayat tarzı olduğu ortaya çıkar.

Araplar, kendi varlıklarını ve kabilelerini, hatta bir birliğe dahil olan diğer kabilelerin hayatlarını koruma amacıyla ilgili olan konuları rivâyet etmişlerdir. Bundan dolayı Arap kabileleri, kendi mefâhirleri ve hayatlarıyla [141] ilgili konuları rivâyet eden râvilere, kabile şairleri derecesinde saygı göstermişlerdir. Arap râvilerinin hâfızaları, aşağıda tasvir edeceğimiz üzere, zamanımızda bir hurâfe sayılacak derecede kuvvetli olmuştur. Okuma yazmanın yaygınlaşmadığı zamanlarda düşünme gücü rivâyete ve ezberlemeye yönlendirilmiştir. Arap, kendi kabilesini bir araya ve bir fikre toplamak, düşmanlarına galebe çalmak, mallarını, aile fertlerini ve sürülerini korumak için kabile şairlerine ve kabilenin ta-

---

linde bu konuda pek çok eser vardır. Potanin ve Barthold (Vasilij Viladimiroviç Barthold (1869-1930), Rus Türkolog ve şarkiyâtçısı. Bk. Semâvi Eyice, "Barthold", DİA, V, 85-87. M.A.)'un eserleri, çeşitli ilmî seyahat heyetlerinin raporları ve F. A. Brokhaus – İ. A. Efron tarafından 86 cilt olarak neşredilmiş ansiklopedinin (*Entsiklopedicheskii Slovar,* 1894. M.A.) "Türk-Tatar Lehçeleri" maddesinde ve bu konuyla ilgili olan diğer maddelerde Rus Türkiyâtçılarının en meşhurlarının araştırmalarına yer verilmiştir. Orada Avrupa dillerinde yazılmış eserlerin bibliyografyası da gösterilmiştir. Türkiye'de basılı eserler içerisinde bu konuda en önemlileri (Kaşgarlı Mahmud'un) *Dîvânü lügâti't-Türk*'ü ile İbn Mühennâ'nın *Hilyetü'l-insân* ve *halbetü'l-lisân* adındaki eserleri olup, her ikisi de Matbaa-i Âmire'de güzel bir şekilde basılmıştır (*Dîvân*, nşr. Kilisli Muallim Rifat, İstanbul 1333-35, I-III; *Hilye*, nşr. Kilisli Rifat, İstanbul 1338-40. M.A.). Her iki eserin mukaddimesinde bu eserlerin Türk kabilelerinin fasihlerinden nakil ve rivâyet edilmek sûretiyle meydana getirilmiş olduğuna dair işaretler vardır. (Z.K.)

rihini, menkıbelerini ve kabile şairlerinin şiirlerini rivâyet eden râvilere muhtaç olmuştur. Bundan dolayı bir kabilede şairin yetişmesi, o kabile için mutluluk sebebi bir olay olarak kabul edilmiştir. Şair, kabilenin duygularına tesir ettiğinden, onun Araplar arasındaki derece ve itibarı, kahramanların tesir ve derecesinden yüksek olmuştur. Râviler, şairlerin şiirlerini inşâd etmek, baba ve dedelerin kahramanlıklarını, genel olarak nesep ve şecerelerini ve mefâhirini nakletmek sûretiyle mensup oldukları kabilelere ruh vermişlerdir.

Eski Araplarda *şair* kelimesi, yalnızca şiir söyleyen ve şiir ilmini bilen şahıs manasında değildir. Şair, aynı zamanda kendi kabilesi hakkındaki rivâyetleri bilmekle beraber, tabiatüstü şeylerden de haberdar olur. Şair, kâhin gibi, gayb sırlarından haber verebilmek kabiliyetine sahiptir. Bununla beraber şair, kâhin gibi yalnız gaybî sırlardan haber veren bir şahsiyet de değildir. Şair, kendisinin pek büyük olan kabiliyeti sayesinde Arapların "ecinne" tabir ettikleri ruhlardan da ilham alır. **Goldziher** (1850-1921)[20], eski Arapların istişare için şairlere başvurduklarını gösteren birtakım rivâyetleri toplamıştır. Eski Araplar, kehânete ve kâhinlere nasıl bir gözle bakmışlar ise şaire de aynı gözle bakmışlardır. Kâhinin râvileri bulunduğu gibi, şairin de râvileri vardı. Fakat kâhinlerden yalnız gaybî sırlara dair şeyler rivâyet edildiği halde, şairden her şey rivâyet edilmiştir[21].

İslâm'ın ortaya çıkışından önce gerek şairler ve gerek kâhinler tarafından söylenmiş olan sözler, yazıyla tespit edilmediğinden ağızdan ağıza rivâyet edilmek sûretiyle korunmuştur. [142] Kabile için kendi içerisinden yetişmiş olan şairin şiirlerinin korunması ve uzak yerlere kadar yayılması pek istenilen bir şeydi ve hatta kabile için bir şeref olarak kabul edilirdi[22]. Bundan dolayı her şairin râvilerinin bulunması kabilenin menfaatlerinden sayılmıştır. Her meşhur şairin bir veyahut birden fazla râvisinin bulunduğu bizce meçhul değildir. Râvi, genellikle genç bir şair veyahut şairin talebesi olmuştur. Şair görünüş bakımından, meselâ kıyafet bakımından istenilmeyen bir vaziyette ise yahut inşâd ve temsil açısından dinleyicileri etkileyebilecek bir durumda değil ise onun şiirleri râvisi tarafından okunmuştur[23].

---

20 İgnaz Goldziher. Yahudi asıllı Macar şarkiyatçısı. Bk. Mehmet S. Hatipoğlu, Tahsin Görgün, "Goldziher", *DİA*, XIV, 102-111. (M.A.)

21 Goldziher, s.136. Abhandlungen zur arabishen Philologie. Uber die Vorgeschichte der Higa Poésie (1816 o.) Bemerkungen zur altesten geschichte der arabischen Peésie, Actes Xéme congres international des orientalistes (actes). (Z.K.).

22 (Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö.911/1505), *el-Müzhir (fî ulûmi'l-luğati ve envâihâ)*, II, 326 (nşr. Fuâd Ali Mansûr, Beyrut 1418/1998, II, 401, 49. Nevi); (İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih el-Kurtubî (ö.328/940), *el-Ikdü'l-ferîd* (Mısır 1305/1887), III, 93; (Agafanel Efimoviç) Krymskiy (1871-1942), *Nümûneli Arap Edebiyatı Tarihi (Arabskaya Literatura*, Moskova 1911), I, 145. (Z.K.).

23 (Ebü'l-Ferec el-İsfahânî), *el-Eğânî*, IV, 908; IX, 165. (Z.K.)

İslâm'ın ortaya çıktığı ilk dönemlerde ve hatta İslâm'ın yayıldığı zamanlarda bile, bu eski millî Arap ruhu ve geleneği korunmuştur. Şiirden başka mensûr sözler, eserler ve tarihî olaylar da aynı yolla, yani rivâyet vasıtasıyla korunmuştur[24].

Bu bakımdan râviler, eski Arap şiirinin korunmasında da büyük bir âmil olmuşlardır. Şair şiirini inşâd ettiği zaman râvisi onun şiirlerini ezberlerdi. Emevî devri şairlerinden olan **Cerîr** (ö.110/728)'in[25] râvisini bu konuda bir misal olarak zikredebiliriz[26]. *el-Eğânî* sahibinin (ö.356/967)[27] **Cerîr** hakkındaki bu rivâyeti, İslâm devrine, yani hicrî II. asra aittir.

Hicrî II. ve III. asırlarda Abbâsîler dönemde İslâm medeniyeti ilerleyince çoğunlukla Arap ırkına mensup olmayan dil bilginleri, ilim ve şiir mütehassısları, İslâm'dan önce ve İslâm'ın ilk dönemlerinde söylenmiş olan şiirleri rivâyet ederek tespit etme gereğini hissetmişler ve bu konuda pek ince araştırmalarda bulunmuşlardır. Bunun sonucunda râvilerin tabakaları ve İslâm'dan önce rivâyetleriyle tanınmış olan şahısların isimleri ve biyografileri tespit edilmiştir. [143] İslâm'dan önceki dönem râvileri arasında **Dağfel b. Hanzale** (ö.65/685)[28], **Abîd (Ubeyd) b. Şeriyye el-Cürhümî** (ö.65-86/685-705)[29], **İbnü'l-Keyyis**[30], **Lisânü'l-Hummera**[31] ve başkaları pek tanınmıştır.

Arap rivâyetlerinin araştırılmasını gerektiren başka sebepler de vardır. Bu sebeplerden biri, Arapların diğer milletlerle karışmasından sonra Arap dilinin bozulmaya başlamasıdır. Bundan başka Arap dilinin filolojik amaçlarla işlenmesi de bu ihtiyacı doğurmuştur. **Ebü'l-Esved ed-Düelî** (ö.69/688)[32], onun oğlu **Atâ, Anbese**[33], **Meymûn el-Akran** (ö.125/743), **Nasr b. Âsım**[34] (ö.89/707), **Ab-**

---

24 İbnü'l-Esîr (Ebü'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö.630/1233), *el-Kâmil fi't-târih*), XXI, 146-151. (Z.K.) Sanırız müellif birinci ciltte çok geniş yer alan eski Arap tarihiyle ilgili rivâyetleri kasdediyor. (M.A.)

25 Ebû Harze Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ (Huzeyfe) et-Temîmî. Bk. Fuat Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-Arabî*, Arapçaya çev. Mahmud Fehmi Hicazî, Riyad 1983, II-3, 67-72; Ahmet Subhi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1996, s. 154-158; "Cerîr", *İA*, III, 109; Zülfikar Tüccar, "Cerîr b. Atıyye", *DİA*, VII, 412-413. (M.A.)

26 (Ebü'l-Ferec el-İsfahânî), *Kitâbü'l-Eğânî*, VII, 50-52. (Z.K.)

27 Ebü'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-İsfahânî. Bk. Hulusi Kılıç, "Ebü'l-Ferec el-İsfahânî", *DİA*, X, 316-318. (M.A.)

28 Dağfel b. Hanzale b. Zeyd es-Sedûsî eş-Şeybânî ez-Zühlî. Bk. Mustafa Zeki Terzi, "Dağfel b. Hanzale", *DİA*, VIII, 403-404. (M.A.)

29 İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Beyrut, s.132. (M.A.)

30 Zeyd b. Abdullah en-Nemerî. Bk. Mustafa Fayda, "Ensâb", *DİA*, XI, 247. (M.A.)

31 Verkâ' b. el-Eş'ar. Bk. Sezgin, a.g.e., VIII-1, 13. (M.A.)

32 Ebü'l-Esved Zâlim b. Amr b. Süfyân b. Cendel ed-Düelî (ö.69/688). Kur'ân-ı Kerim'e hareke sistemini getiren ve Arap nahvinin ilk esaslarını tespit eden âlim. Bk. Reckendorf, "Ebü'l-Esved", *İA*, IV, 75-76; Sezgin, *a.g.e.*, II-3, 49-51; Furat, *a.g.e.*, s.200; Tevfik Rüşdü Topuzoğlu, "Ebü'l-Esved ed-Düelî", *DİA*, X, 311-313. (M.A.)

33 Anbese b. Ma'dân el-Fîl. Ebu'l-Esved'in öğrencisi. (M.A.).

34 Nasr b. Asım el-Leysî. Bk. Furat, *age*, s.200. (M.A.)

durrahman b. Hürmüz (ö.117/735)[35] ve **Yahya b. Ya'mer el-Advânî** (ö.129/747) gibiler Arap dilini ilmî bir sûrette telif ettikleri zaman birtakım ihtilaflar doğmuş ve münazaralar meydana gelmiştir. Bu ihtilaflar ve münazaralar neticesinde her âlim, kendi iddiasını ispat etmek amacıyla Arap rivâyetlerini araştırmıştır. Bu arada sarf ve nahiv kâideleri tespit edilirken Arap şiirlerinden ve bozulmamış Arap dilinden *şâhid*ler toplamak bir zaruret haline gelmiştir.

İşte bu gibi sebepler ve ihtiyaçların tabiî bir sonucu olarak, bâdiyeye ilmî seyahatler yapmak ve dilleri bozulmamış Arap kabileleri içerisinde dolaşarak onların ağzından şiirler, atasözleri, deyimler, vecizeler, *eyyâmu'l-Arab*'a dair hikâye, kıssa vs. mensur sözler ve cümleler rivâyet etmek zarureti hasıl olmuştur. Bu konuda ilk incelemelerde bulunan kişi **İbn Ebî İshâk el-Hadramî** (ö.117/735)[36] dir.

Arap dili incelenirken ilmî ihtilafların çoğalması ve yerleşik Arapların dillerinin bozulması oranında, bâdiyeye yapılan ilmî seyâhatler ve bedevîlerin ağzından yapılan rivâyetler çoğalmıştır. Bâdiyeye gidip rivâyet eden ve rivâyetlerini ilmî bir sistem dairesinde devam ettiren kişilerin en ileri gelenleri: **el-Halil b. Ahmed** (175/791)[37], **Ebû Zeyd** (ö.215/830)[38], **Ahfeş** (ö.177/793)[39], **Ebû Ubeyde** (ö.207/822-213/828)[40] vs.dir.

Filolojinin en önemli merkezlerinden olan Basra ve Kûfe şehirlerinde ilk dönemlerde çeşitli Arap kabileleri toplanmıştı ve hicrî I. asırda bunların dili henüz bozulmamış bir halde bulunuyordu. Fakat bu devirde Arap dilini sarf ve nahiv açısından öğrenmek o kadar yaygın değildi. İlk dönemlerde bu iki şehirde yaşayan ve dilleri bozulmamış olan bu Araplardan rivâyetle yetinilmiş ve bâdiyeye gidip de bedevîlerin ağzından rivâyet etmek için herhangi bir ihtiyaç hissedilmemiştir. Git gide diğer milletlerle karışma neticesinde bu iki şehir halkının da dilleri bozulmaya başlamış, bir yandan da **İmam Halil** ve onun çağdaşları [144] döneminde bu iki şehir âlimlerinin rivâyetlerinde ihtilaf meydana gelmiştir. Bu ihtilaflar neticesinde Arap dilinin incelenmesinde *Basralılar* ve *Kûfeliler* adlarını alan iki ilmî mezhep kurulmuştur. Bu iki mezhep âlimleri arasında meydana gelen ihtilaflar neticesinde Arap şiirlerinden ve mensûr sözlerden şâhidler

35 Ebû Davud Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec el-Medenî. Bk. Abdullah Aydınlı, "A'rec, Abdurrahman b. Hürmüz", *DİA*, III, 350-351. (M.A.)

36 Abdullah b. Ebû İshâk Zeyd b. Hâris ez-Ziyâdî el-Hadramî. Bk. Hulusi Kılıç, "İbn Ebû İshâk", *DİA*, XIX, 435. (M.A.)

37 Ebû Abdirrahman (Abdillâh) el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî (el-Fürhüdî). Bk. Moh. Ben Cheneb, "Halil", *İA*, V-1, 158; Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 80-90; Furat, *a.g.e.*, s.246-248; Tevfik Rüşdü Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed", *DİA*, XV, 309-312. (M.A.)

38 Ebû Zeyd Saîd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 128-135; Hüseyin Elmalı, "Ebû Zeyd el-Ensârî", *DİA*, X, 270-271. (M.A.)

39 Ebü'l-Hattâb Abdülhamîd b. Abdilmecîd. Bk. İnci Koçak, "Ahfeş el-Ekber", *DİA*, I, 525. (M.A.)

40 Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ. Bk. "Ebû Ubeyde", *İA*, IV, 56; Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 111-117. (M.A.)

getirmek bir zarûret haline gelmiştir. Her iki mezhep için kendi bakış açısını ispat etmek üzere şâhidler getirmek ve bu şâhidleri de dilleri bozulmamış bedevî kabilelerinden rivâyet etmek mecburiyeti hasıl olmuştur. Bundan başka hadis âlimlerinin hadis rivâyet etmek üzere uzak yerlere hatta uzak memleketlere yaptıkları sefer ve seyâhatler de filoloji âlimleri için bir örnek olmuştur.

Bu dönemde diğer milletlerle birleşme ve karışma neticesinde Arap dili bozulmaya başladığından, rivâyet edilecek bedevî kabilelerinin *acem* denilen yabancı kavimlerle karışarak dillerinin bozulmamış olması bir şart olarak kabul edilmiştir. Bu dönemlerde *Kays, Temîm* ve *Esed* kabileleri dilleri bozulmamış Arap kabilelerinden sayılırlardı. *İ'râb* ve *sarf*la ilgili olan mes'elelerde bunların rivâyeti kabul edilirdi. *Hüzeyl, Kinâne* ve *Tay'* kabilelerinin de bazı kollarının rivâyeti makbul idi. Bunların dışındaki kabilelerden, bilhassa Arap olmayan kavimlerle karışma neticesinde dilleri bozulmaya başlamış olan kabilelerden rivâyet edilen şâhidler muteber değildi. Meselâ *Benî Lahm* ve *Benî Cüzâm* kabileleri Şamlılarla karıştıklarından ve hatta bu karışma neticesinde Hıristiyanlığı bile kabul ederek İbrânî diliyle yazılmış kitapları okuduklarından dolayı onların rivâyetleri kabul edilmezdi. *Kays* kabilesi Yunanlılarla, Âl-i Bekr gibileri Kıptî ve Fârisîlerle, *Yemenliler* Hintliler ve Habeşlilerle, *Sakîf* kabilesi Yemen tüccarlarıyla karışıp münasebetlerde bulunduklarından dil bilginleri dille ilgili araştırmalar ve rivâyetler için bu kabilelerin oturdukları yerlere gitmezlerdi. Kureyş lehçesi en fasih lehçelerden sayılmasına ve Kur'ân'ın bu lehçe ile inmesine rağmen, Kureyş kabilesinden olan rivâyetler makbul değildi[41]. *Huzâa, Hüzeyl, Kinâne* ve *Esed* kabileleri Mekke ve Medine etrafında yaşamakta olup yabancı milletlerle karıştıklarından, bunlardan rivâyet edilmez ve bu kabileler içerisinde ilmî seyahatler yapılmazdı. Bundan anlaşıldığına göre, lisânla ilgili rivâyetler için rivâyet edilecek kabilenin yabancı kavimlerle karışmamış ve dili bozulmamış olması bir şart olarak [145] kabul edilmiştir.

Çadırlarda oturan Arap kabileleri içerisine çıkarak dille ilgili ilk araştırmalarda bulunan ve onlardan rivâyet edenler aşağıdakilerdir: **Halil b. Ahmed, Halef el-Ahmer** (ö.180/796)[42] ve **Ebû Zeyd el-Ensârî. Ebû Zeyd** rivâyetinin çokluğu bakımından **Asmaî** (ö.216/831)[43] ile **Ebû Ubeyde**'den de yüksektir. Bu kişilerden sonra dördüncü tabaka âlimleri gelir ki bunlardan **en-Nadr b. Şümeyl** (ö.203/819)[44] bedevî kabileler arasında bulunup onlardan rivâyette bulunmuştur. **en-Nadr** bedevî Araplar içerisinde kırk sene kadar kalarak onlardan rivâyet et-

41 (Ebü'l-Ferec el-İsfahânî), *el-Eğânî*, XXI, 35. (Z.K.)

42 Ebû Muhriz (Ebû Muhammed) Halef el-Ahmer b. Hayyân b. Muhriz el-Eş'arî el-Basrî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, VIII-3, 235-236; İsmail Durmuş, "Halef el-Ahmer", *DİA*, XV, 234-236. (M.A.)

43 Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 118-128; Süleyman Tülücü, "Asmaî", *DİA*, III, 499-500. (M.A.)

44 en-Nadr b. Şümeyl b. Haraşe et-Temimî el-Mervî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 92-96. (M.A.)

miştir. **Kisâî** (ö.189/805)[45] de bedevî Arapların ağzından olan rivâyetlerinin çokluğuyla tanınmıştır. Hatta onun, bedevî Araplardan rivâyet ettiği konuları yazmak için 15 şişe mürekkep harcamış olduğu rivâyet edilir.

Hicrî IV. Asrın sonlarında bâdiyede oturan bu Arapların da dili bozulduğundan dil âlimleri bâdiyeye yaptıkları ilmî seyahatlere son vermişlerdir[46].

V

Fasihlerden Rivâyet

Şehirlerde oturan Arapların dilinin bozulmasının tabiî sonucu olarak Arap dilini incelemek maksadıyla bâdiyeye gidip oralarda dil araştırmalarında bulunmak ve bedevî Arapların ağzından rivâyet etmek mecburiyetinin ortaya çıktığını yukarıda ayrıntılı olarak açıkladık. Hicrî I. asırda şehirlerde oturan Arapların dili o kadar bozulmadığından ve Arap filolojisi de henüz gelişmediğinden, bu asırda çadırda oturan Arapların arasına giderek dil araştırmalarında bulunmak zarureti ortaya çıkmamıştır. Bundan dolayı o devir edebiyat tarihinde bedevî adlarına tesadüf edilmemektedir.

Açıkladığımız gibi hicrî II. asırda bu kabil araştırmalara başlanmış ve bâdiyede oturan Araplardan yapılan rivâyetler çoğalmıştır. Bunun tabiî sonucu olarak o devrin edebiyat [146] tarihinde bedevî Arap isimleri çokça görülmektedir. Meselâ birinci tabaka âlimlerine rivâyette bulunmuş olan **Ebû Hayre** (ö.150/767 civarı)[47], **el-Adevî**[48], **Ebü'd-Dukayş** (ö.170/786 civarı)[49], **Ru'be b. el-Accâc**[50] (ö.145/762), **Ebû Mehdî** (ö.175/791 civarı)[51] ve **İbnu'l-Müntic** gibi kişiler bunlardandır.

İbnu'n-Nedîm (ö.385/995)[52] *el-Fihrist* adındaki eserinde rivâyet âlimle-

---

45 Ebü'l-Hasen Ali b. Hamza b. Abdullah el-Kisâî. Bk. Moh. Ben Cheneb, "Kisâî", *İA*, VI, 824; Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 202-204; Furat, *a.g.e.*, s.256-258. (M.A.).

46 *Mu'cemu'l-büldân* sahibinin (Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkut b. Abdullâh el-Hamevî, ö.626/1229) "*Ukvetân*" maddesindeki açıklamasına göre Zerâib şehrinin üzerindeki *Ukkâd* dağlarında oturan Arapların dilleri cahiliyet dönemi şivesini korumuş idi. Bunun sebebi de halkının medenîleşmiş Araplarla karışmamaları, evlilikte taassub göstermeleri ve dışarıya çıkmamalarıydı (Bk. *Mu'cemu'l-büldân*, Mısır 1323/1906, VI, 205). *Kâmus* sahibi Fîruzâbâdî de (Ebü't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, ö.817/1415): "Akâd, Yemen'de Zebîd şehri yakınında bir dağ olup sâkinleri fasîh Arap şivesini kaybetmemişlerdir." diyor. (Z.K.)

47 Nehşel b. Zeyd. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 43-44. (M.A.)

48 Ebü'l-Hasen el-A'râbî el-Adevî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 49-50. (M.A.)

49 Ebü'd-Dükayş el-Kınânî el-Ğanevî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 46-47. (M.A.)

50 Sezgin, *a.g.e.*, II-3, 86-89. (M.A.)

51 Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 47. (M.A.)

52 Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm. Bk. Nasuhi Ünal Karaaslan, "İbnü'n-Nedîm", *DİA*, XXI, 171-173. (M.A.)

rinin istifade etmiş oldukları fasih Arapların listesini çıkarmıştır[53]. Bunlar arasında aslen Habeşistanlı olan **Akîm b. Akîm** de zikredilmekte ise de bu kişi çocukken bâdiyeye gelip yerleşmiş ve hatta **Ru'be** gibi bir şaire göre de fesâhatiyle meşhur olduğundan ondan istifade etmek hususunda hiçbir sakınca görülmemiştir. Irak âlimleri ise aslen Sindli olan **el-Münteci' b. Nebhân**'dan da rivâyette bulunmuşlardır. Bu kişi de **Akîm b. Akîm** gibi fasihlerden sayılır. Kûfe âlimlerinin (Kûfiyyûn) kendilerinden rivâyette bulundukları **el-Has'amî**[54], **Ebû Hayre, el-Adevî, Ebü'd-Dukayş, Ebû Mehdiyye el-A'râbî** (ö.180/796 civarı)[55], **Ebü'l-Münteci'** ve **Ebü'l-Beydâ' er-Riyâhî**[56] fasihlerdendir. Basra'ya gelip de belirli bir maaş karşılığında çocuklara eğitim veren **Ebû Tufeyle, Ebû Hayât b. Lakît** ve **Ebu'l-Câmûs Sevr b. Yezîd**[57] fesâhatleriyle meşhurdurlar. **İbn el-Mukaffa** (ö.142/759)[58]'ın bu son kişiden rivâyette bulunduğu ve hatta onun üslûbuyla yazdığı bilinir. **Ebû Servân el-Uklî el-Vahşî**[59], **Ebû Fak'as**[60], **Ebû Disâr el-Fak'asî**[61] ve **Ebu'l-Cerrâh el-Ukaylî**[62] de fasihlerdendir. Bu dört kişi **Sîbeveyhi** (ö.180/796)[63] ile **Kisâî** arasında meydana gelen münazaralarda hakemlik görevi bile yapmışlardır. Erkeklerden fesâhatleriyle tanınan ve çeşitli dil bilginlerinin kendilerinden rivâyette bulunduğu kişiler pek çoktur. Makalemizin hacmi müsait olmadığından onların zikrinden kaçınılmıştır.

Fesâhatleri ile tanınmış olan Arap kadınlarından **Ganiyye Ümmü'l-Heysem el-Kilâbiyye** (Bundan Basralılar rivâyet etmişlerdir)[64], **Kuraybe Ümmü'l-Behlûl**[65] ve **Ganiyye Ümmü'l-Humâris**[66]'i bir misal olarak zikretmekle yetineceğiz.

VI

Râvilerden Rivâyet Etme Şekli

Lügatleri ve şâhidlerini rivâyet edenler de, hadis râvileri gibi üstaddan yahud diğer bir şahıstan işittiklerini başkalarına söyledikleri zaman, belli ıstılahlar

---

53 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut, s.65 vd; Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 34-77. (M.A.)
54 Muhammed b. Abdullah veya Abdullah b. Muhammed. Bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.159. (M.A.)
55 Efâr b. Lakît el-A'râbî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 52-53. (M.A.)
56 Ebü'l-Beydâ' Es'ad b. Isme er-Riyâhî. Bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.66. (M.A.)
57 Bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.67. (M.A.)
58 Ebû Muhammed (Ebû Amr) Abdullah (Rûzbih/el-Mübârek) b. el-Mukaffa' (Dâdeveyh). (M.A.)
59 Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 55-56. (M.A.)
60 Muhammed b. Abdülmelik el-Esedî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 53-54. (M.A.)
61 Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 70. (M.A.)
62 Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 54-55. (M.A.)
63 Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber. Bk. Nihad M. Çetin, "Sîbeveyhi", *İA*, X, 578-585; Furat, *a.g.e.*, s.249-254. (M.A.)
64 Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 69. (M.A.)
65 Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 69. (M.A.)
66 Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 68. (M.A.)

kullanırlardı. Üstâddan rivâyetin en muteberi *"Emlâ aleyye Fulânun"* (Bana Filân yazdırdı) şeklindeki rivâyet idi. İkinci derecede muteber olan rivâyet "Semi'tu *Fulânen*" (Filândan işittim), üçüncü derecedeki rivâyet [147] ise *"Haddesenî Fulânun"* (Filân bana söyledi) ve dördüncü şekil de kendine izâfe etmeden *"Kâle Fulânun"* (Filân söyledi) tarzındaki rivâyetler idi.

Şiirde ise *"Enşedenî"* ve *"Enşedenâ"* (Bana veyahut bize inşâd etti) denilirdi.

Diğer bir rivâyet şekli vardır ki o da bir üstâddan ders okumak ve rivâyet ederken *"Kara'tu alâ Fulânin"* (Filândan okudum) ibaresiyle rivâyet etmek yahut bir üstâddan ders okuyan bir kişinin dersini dinlemektir ki "*Karae Fulânun ve ene esmeu*" (Filân dersi okuduğu zaman ben dinledim) tabiriyle ifade olunurdu.

Haberleşme yoluyla olan rivâyetler de muteberdi. Bu, râvilerden birinin yazdığı bir mektupta bir haber, bir beyit, bir şiir, bir kaside vs.yi yazması ve kendisine mektup gönderilen kişinin bundan rivâyet etmesi ile meydana gelirdi. Bir eserden nakletmek de rivâyet sayılırdı.

VI

Rivâyet İçin Ezberlemenin Önemi

Rivâyet için en önemli şartlardan biri ezberlemedir. Rivâyetlerin çokluğunu ve bu rivâyetlerin korunmasını İslâm'dan önce ve İslâmiyet devrinde yetişen hâfızlara borçluyuz. Onlar sayesinde pek zengin olan eski Arap edebiyatı bize ulaşmıştır. İslâmiyet devrinde hâfızasının kuvvetiyle meşhur olanların tarihi **Abdullah b. Abbâs** (ö.68/687)'la başlar. Bu zâtın **Amr b. Rebîa**'nın seksen satırlı bir kasidesini bir defa okunmakla ezberlediği ve aynı mecliste tekrar etmiş olduğu rivâyet edilmiştir. **İbn Abbâs**'ın hâfızasının gücü hakkında Arap edebiyatı tarihinde yer verilmiş olan rivâyetler günümüzde efsane gibi kabul edilecek bir mahiyettedir.

Genellikle yazının yaygınlaşmadığı dönemlerde insanların hâfızaları kuvvetli olmuştur. Eski devirlerde insanların hâfızaları tarihî ve dinî eserler, ahlâk ve âdâb kitapları ve mecmûaları görevini yapmıştır. Günümüzde biz çeşitli bilgileri kitaplardan okumakla elde etmekteyiz. Eski devirlerin insanları ise çeşitli râvilerin rivâyetlerini dinlemek sûretiyle bilgi kazanmışlardır.

Tarih bize o devirlerde diğer milletlerden de büyük hâfıza gücü şahipleri yetiştiğini bildirmektedir. Meselâ mîlâddan bir asır önce Asya'nın batı taraflarında hükûmet eden **(VI.) Mithridates** (M.Ö. 132-63)'in kendisine bağlı olan yir-

mi iki kavmin dilleriyle hutbeler söylemiş olduğu ve her askeri kendi adıyla çağırdığı rivâyet edilmektedir. [148] **Korş, Sibon** ve **Orion** gibi şahıslar hakkında da aynı derecede mübâlağalı, hatta bir hurafe kabul edilecek rivâyetler vardır.

Aşağıdaki tafsilattan anlaşılacağı üzere Araplar arasında zamanımızda hurafe kabul edilmeye lâyık bir hafıza gücüne sahip olan kişilerin bulunduğu muhakkaktır. Misal olarak **Abdullah b. Abbâs**'dan sonra tâbiîn döneminde hafızasının kuvvetiyle meşhur olan **Şa'bî** (ö.103/721)[67]'yi alalım. Bu kişi yazdığı hadisleri vs.yi ezberlemeden yazmamıştır. Yani önce ezberlemiş ve sonradan yazmıştır. **Şa'bî**'nin hâfızasının kuvveti dillere destan olmuştur. **Şa'bî:** "Benim en az rivâyet ettiğim şiirdir. Bununla beraber hiçbir mısraını tekrar etmemek şartıyla bir ay mütemadiyen şiir okuma gücüne sahibim" demiştir.

Burada **Şa'bî**'den başka hafızalarının kuvvetiyle meşhur olan iki üç zâtı zikretmekle yetineceğiz. Bunlardan biri **Hammâd er-Râviye** (ö.160/776-7)[68]'dir. Bu zât rivâyetinin çokluğuna delalet eden *"Râviye"* lakabını kazananların birincisidir. **el-Velîd b. Yezîd** (ö.126/744)[69] bu hususu sorduğu zaman: "Ben senin bildiğin ve bilmediğin ve isimlerini bile işitmediğin şairlerin her birinin şiirlerini rivâyet etmekteyim. Benim yanımda herhangi bir şiir okunduğu takdirde, o şiirin eski zamanda mı yoksa diğer dönemlerde mi söylenmiş olduğunu ayırt ederim" demiş ve "Alfabetik olarak her harften yüz kaside rivâyet etmek gücüne sahip olduğunu" da ilave etmiştir. **el-Velîd** onun sözünün doğru olup olmadığını sınamak maksadıyla şiir rivâyet etmesini emretmiştir. Saatlerce devam eden bu okumayı dinlemekten kendisi yorulduktan sonra başkalarını kendi yerine bırakmıştır. Devam eden bu mecliste **Hammâd** iki bin dokuz yüz kasîde rivâyet etmiştir. Bu kasîdelerin dokuz yüzü İslâm'dan önceki dönem şiirlerinden idi[70].

Asmaî de **Hammâd er-Râviye** derecesinde rivâyetinin çokluğu, ezberlemesinin sür'ati ve ezberlediklerinin çokluğuyla tanınmıştır[71]. Bunlardan başka **Ebû Muhallim eş-Şeybânî** (ö.248/861)[72] ve **Ebû Bekr el-Enbârî** (ö.328/940)[73]

---

67 Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl b. Abd. (M.A.)

68 Ebü'l-Kâsım Hammâd b. Ebî Leylâ Sâbûr b. el-Mübârek er-Râviye ed-Deylemî el-Kûfî. Bk. Zülfikar Tüccar, "Hammâd er-Râviye", *DİA*, XV, 486-488. (M.A.)

69 II. Velid, 11. Emevî halifesi. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-3,5-7; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, İstanbul 1996, 4. baskı, I, 423. (M.A.)

70 İbn Hallikân (Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbîlî, ö.681/1282), (*Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi ehli'z-zemân*, nşr. İhsân Abbâs, Beyrut 1397/1977, II, 206-210). (Z.K.)

71 İbn Hallikân, (*Vefeyâtü'l-a'yân*), I, 121 (III, 170-176). (Z.K.)

72 Muhammed b. Hişâm (Sa'd) b. Avf es-Sa'dî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 64-65. (M.A.)

73 Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr el-Enbârî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 270-276; Emin Işık, "İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekir", *DİA*, XXI, 24-26. (M.A.)

gibi meşhur hâfızlar yetişmiştir. Bu zâtın yalnız Kur'ân şâhidi olarak üç yüz bin beyit ezberlemiş olduğu rivâyet edilmiştir.

[149] Sonrakiler de ezberlemeye fevkalâde önem vermişlerdir. Meselâ Şam sultanlarından **el-Melikü'l-Muazzam İsa b. el-Melikü'l-Âdil** (ö.624/1227)[74], **Ebû Hanîfe** (ö.150/767)[75] mezhebinin hükümlerinin -İmâmeynin görüşlerine yer vermeksizin- derlenmesini emretmiştir. Bunu *et-Tezkira* adıyla on cilt olarak derlemişlerdir[76]. **İsa** da bu ciltleri ezberlemiştir. **İsa, Zemahşerî** (ö.537/1143)[77]'nin *el-Mufassal* adlı eserini ezberleyenlerin her birine yüz altın vermek vaadinde bulunmuştur. Endülüs âlimleri de **Sîbeveyhi**'nin nahiv kitabını ezberlemek hususuna önem vermişlerdir. Karaman ülkesinde *es-Silsile* adlı medresenin[78] kurucusu, kurmuş olduğu medresede müderris olmak için **Cevherî** (ö.400/1009'dan önce)[79]'nin *es-Sıhâh* adlı eserinin ezberlenmesini şart koşmuştur.

Hadis ilmi telif edildiği zaman mevzû hadisler nasıl çoğalmış ise lügat ve lisan ilimleri telif olunduğu zaman da aynı durum meydana gelmiştir. İslâm'dan önceki döneme ait olan şiirler, cahiliye haberleri, cinlere nisbet edilen şiirler vs. uydurularak risâle ve eserler meydana getirilmeye başlanmıştır. Bu uydurmacılık dolayısıyla, hadis ilminde olduğu gibi, rivâyetlerin senedleri ve bu senedlerin güvenilir olup olmadıkları incelenmiş, zayıf olan rivâyetler reddedilmiştir.

VIII

Bâdiye Araplarının Hakemliği

Dil bilimleriyle meşgul olan âlimler arasında lisan yahut lehçe, şahıs isimleri ve bir yerin belirlenmesi gibi mes'eleler hakkında ihtilaf çıktığı takdirde bâdiye Araplarının rivâyetlerine ve fikirlerine müracaat edilirdi. Zaten onları hakem olarak tayin etmek için uzak yerlere kadar yolculuk yapmaya da ihtiyaç yoktu. Meselâ emîrlerin huzuruna yahut mescid ve camilere gelen Araplara ve-

---

74 el-Melikü'l-Muazzam İsa Şerefüddin b. el-Melikü'l-Âdil b. Eyyûb. Eyyûbîlerin Dımaşk kolunun 3. hükümdarı (615-624/1218-1227). Bk. M. Sobernheim, "Melikü'l-Muazzam", *İA*, VII, 673-4; Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *DİA*, XII, 20-31. (M.A.)

75 Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh. Hanefî mezhebinin imamı. Bk. Mustafa Uzunpostalcı, Yusuf Şevki Yavuz, Ali Bardakoğlu, "Ebû Hanîfe", *DİA*, X, 131-145. (M.A.)

76 *et-Tezkiratü'l-Muazzamiyye*. Bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Beyrut 1413/1992, I, 393. (M.A.)

77 Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Harzemî ez-Zemahşerî. Bk. Nuri Yüce, "Zemahşeri", *İA*, XIII, 509-514; Furat, *a.g.e.*, s.317-319. (M.A.)

78 Aksaray'da 736/1337 tarihinde inşa edilen Zinciriye medresesi olmalı. Bk. Abdülkerim Özaydın, İdris Bostan, Fahamettin Başar, *İslâm Tarihi*, VIII, 407. (M.A.)

79 Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 391-416; Furat, *a.g.e.*, s.312-317; Hulusi Kılıç, "Cevherî, İsmail b. Hammâd", *DİA*, VII, 459. (M.A.)

ya devesiyle geçmekte olan herhangi bir bedevîye sormakla yetinilirdi. Bu husta en bariz misallerden biri olarak *Basralılar* mezhebine mensup olan **Sîbeveyhi** ile *Kûfeliler* mezhebi âlimlerinden **Kisâî** arasında çıkan ve *el-Mes'eletü'z-Zünbûriyye* adını alan mes'eleyle ilgili hakemliği göstermek mümkündür.

Kisâî, er-Reşîd (ö.193/809)[80]'in oğulları **Emîn** (ö.198/813)[81] ile **Me'mûn** (ö.218/833)[82]'a ders veriyordu. Bu esnada **Sîbeveyhi** de gelmişti. **Kisâî, Sîbeveyhi**'ye: "(*Zanentu enne'l-akrabe eşeddu les'aten mine'z-zunbûri feizâ huve hiye ev iyyâhâ*) terkibinde (*izâ huve*)den sonra gelen zamir (*hiye*) şeklinde merfû mu, yoksa (*iyyâhâ*) şeklinde mansûb mu?" diye sorduğunda, **Sîbeveyhi:** [150] "(*Hiye*) şeklinde merfûdur" cevabını vermiştir. Buna karşı Kisâî: "Her ikisi de doğrudur" demiştir. Bundan sonra **Kisâî**: "Ey Basralı, (*Haractu feizâ huve kâim*) terkibindeki (*kâim*) mansûb mu, merfû mu olur?" dediğinde, **Sîbeveyh**: "Nasb câiz değildir, merfûdur?" diye cevap vermiştir. Münazara sırasında hazır bulunan **er-Reşîd** –Bu kişinin **Yahya b. Hâlid el-Bermekî** (ö.190/805)[83] olduğu da rivâyet edilmiştir-: "Siz bu şehrin en büyük lügat âlimlerindensiniz, size hakemlik edecek hiçbir kimse bulunmaz" dediğinde, **Kisâî:** "İşte bu kapının önündeki bedevîler" diyerek, yukarıda adlarını zikrettiğimiz **Ebû Fak'as, Ebû Disâr** ve **Ebû Servân**'ı göstermiş, onlar da **Kisâî**'nin sözünü desteklemişlerdir.

Bâdiye Araplarının hakemliği, bâdiyede de dil bozuluncaya -hicrî IV. asrın sonlarına- kadar devam etmiştir.

IX

Arap Şiirlerinin Çok Olması Rivâyet Sayesindedir

İslâm'dan önce ve İslâm'ın ilk dönemlerinde söylenmiş olan klâsik Arap şiirleri yalnız rivâyet sayesinde korunmuşlardır. İslâm'dan önce Araplar arasında yazı bilinmediğinden o devirlerde Arap şiirleri şifahi olarak rivâyet edilirdi. Araplar rivâyete önem vermemiş olsa idiler, İslâm'dan önceki Arap düşünce hayatını öğrenmek için en önemli tarihî ve edebî vesikalardan olan eski Arap şiirleri bizim zamanımıza kadar korunmamış olurlardı. **Homeros** (M.Ö. IX.yy.)'un *İlyada*'sı (otuz bin beyit) ve *Odysseia*'si, eski Yunan şiirlerinin çoğu, Hintlilerin

80 Ebû Ca'fer Hârûn er-Reşîd b. Muhammed el-Mehdî-Billâh b. Abdullah el-Mansûr. Abbâsîlerin beşinci halifesi (170-193/786-809). Bk. Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşîd", *DİA*, XVI, 258-262. (M.A.)

81 Ebû Abdillah Muhammed b. Hârûnürreşîd. Abbâsîlerin altıncı halifesi (193-198/809-813). Bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Emîn", *DİA*, XI, 112-114. (M.A.)

82 Ebû Ca'fer (Ebü'l-Abbâs) Abdullah b. Hârûnürreşîd. Abbâsîlerin yedinci halifesi (198-218/813-833). Bk. Fikret Işıltan, "Me'mûn", *İA*, VII, 693-700. (M.A.)

83 Ebû Ali Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî. Abbâsî veziri. Bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Yahyâ b. Hâlid", *İA*, XIII, 348-350. (M.A.)

Mahâbârata (yirmi bin beyit) ve *Ramayana*'ları (kırk sekiz bin beyit) rivâyet sayesinde korunduğu gibi, eski Arap şiirleri de rivâyet sayesinde bize ulaşmıştır.

Eski çağların en medenî milletlerinden olan bu iki milletin edebiyatında korunmuş olan şiirlere göre Arap râvilerinin rivâyet ettikleri şiirlerin çokluğunu göstermek için bir hesap cetveli veriyoruz: *el-Hamâse* sahibi **Ebû Temmâm** (ö.231/846)[84]'ın İslâm'dan önceki döneme ait on dört bin ercûze[85], **Hammâd er-Râviye**'nin yirmi yedi bin kasîde, **Asmaî**'nin on altı bin ercûze[86] ve **Ebû** [151] **Damdam Amr** (ö.150/767)[87]'ın yüz şairin şiirini rivâyet etmiş oldukları nakledilmiştir.

Eski Arap hayatı, ahlâkı, âdâbı, dini, örf ve âdeti hakkında bu rivâyetler sayesinde bilgi sahibi olmaktayız.

Bu rivâyetlerden istifade etmek sûretiyle **Sicistânî** (ö.255/869)[88] gibi âlimler *muammerîn* hakkında müstakil kitaplar yazmışlardır.

Bu rivâyetler sayesinde Arap yurdunun dağ, nehir, ırmak ve ovaları, düz arazisi hakkında bilgi elde edilmiştir. **Câhiz** (ö.255/869)[89]'ın *Kitâbu'l-Hayevân*'ında yahut **Ebû Hanîfe ed-Dîneverî** (ö.282/895)[90]'nin bitkiler hakkındaki eserinde (*Kitâbü'n-Nebât*) rivâyet sayesinde derlenmiş olan bilgiler, bu konuda yazan diğer âlimler için de bir kaynak olmuştur.

Bu rivâyetler sayesinde İslâm'dan önceki dönemden kırk dokuz şairin şiirleri *Muallakât, Mücemherât, Muntekayât, Müzehhebât, Merâsî, Meşûbât* ve *Mülhamât* adlarıyla **Ebû Zeyd el-Kureşî** (ö. IV/X.yüzyıl)'nin *Cemheretu eş'âri'l-Arab*[91] adındaki eserinde derlenmiştir.

Bu rivâyetler sayesinde herhangi bir Arap kabilesinden ne kadar şair yetişmiş olduğunu belirlemek mümkün olmuş ve en çok şair yetiştiren kabilenin *Rebîa* kabilesi olduğu ortaya çıkmıştır. **el-Mühelhil** (ö.525m.)[92], **el-Murakkış el-Ekber** (ö.550m.)[93], **el-Murakkış el-Asğar** (ö.570m.civarı)[94], **Tarafe b. el-**

84 Ebû Temmâm Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-1, 106 vd.; Furat, *a.g.e.*, s.271-272; Hüseyin Elmalı, "Ebû Temmâm", *DİA*, X, 241-243. (M.A.)

85 *en-Nucûmü'z-zâhira*, I, 420. (Z.K.)

86 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, XXI, 121 (III, 170-176); *Tabakâtü'l-üdebâ*, s.151. (Z.K.)

87 Ebû Damdam el-Bekrî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-1, 157. (M.A.)

88 Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed es-Sicistânî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 159-164. (M.A.)

89 Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz. Bk. Furat, *a.g.e.*, s.224-229; Ramazan Şeşen, "Câhiz", *DİA*, VII, 20-24. (M.A.)

90 Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud b. Venend ed-Dîneverî. Bk. Muhammed Hamîdullah, "Dîneverî, Ebû Hanîfe", *DİA*, IX, 356-358. (M.A.)

91 Ebû Zeyd Muhammed b. Ebü'l-Hattâb el-Kureşî. Müellif ve eseri hakkında bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-1, 89-91; M. Sadi Çöğenli, "Cemheretü eş'âri'l-Arab", *DİA*, 324-325. (M.A.)

92 Ebû Rabîa Adî (İmruu'l-Kays) b. Rabîa b. el-Hâris. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 73-74; Furat, *a.g.e.*, s.69-70. (M.A.)

93 Amr (Avf/Rabîa) b. Sa'd b. Mâlik el-Murakkış (veya Murakkaş). Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 82-84. (M.A.)

94 Murakkış (Rabîa/Amr/Harmele) b. Süfyân (Harmele/Sa'd). Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 88-90. (M.A.).

Abd (ö.570m.den önce)[95], **Amr b. Kamîe** (ö.570m.civarı)[96], **el-Hâris b. Hıllize** (ö.570m.civarı)[97], **el-Mütelemmis** (ö.550-580m.civarı)[98], **el-A'şâ** (ö.7/629civarı)[99] ve **el-Müseyyeb** (ö.568m. civarı)[100]'in Rebîa kabilesine mensup oldukları bilinmiştir. Bundan sonra **Kays** kabilesi gelir ki bu kabileden: İki **Nâbiğa**[101], **Züheyr b. Ebî Sülmâ** (ö.609m.)[102], **Rebîa** (ö.16/637'den sonra[103]), **Lebîd** (ö.41/661)[104], **el-Hutay'e** (ö.59/678)[105], **Şemmâh** (ö.23-35/644-656)[106] ve diğerleri; *Temîm* kabilesinden ise **Evs b. Hacer** (ö.620m.)[107] vs. yetişmiştir[108]. En az sayıda şair yetiştiren kabileler ise Arap olmayan milletlerle karışan kabileler olmuştu[109].

X

Rivâyet Açısından Basra ve Kûfe Şehirlerinin Önemi

Basra ve Kûfe şehirlerinin Arap filolojisinde büyük bir yer kazanmış oldukları [152] malumdur. İslâm'dan önce Mekke yakınındaki *Ukâz* [110], rivâyet açısından ne derecede önem kazanmış ise Basra yakınındaki *el-Mirbed* de İslâm dönemi rivâyeti için o derecede önemli bir merkez idi. Basra'nın bu yerin yakınında bulunması onun şifâhî rivâyetlerle ilgili konularda Kûfe'den önce gelme-

---

95 Ebû Amr (Ebû İshâk) Amr (Tarafe/Ubeyd) b. el-Abd (Ma'bed) b. Süfyân. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 14-19; Furat, *a.g.e.*, s.84-91. (M.A.)

96 Amr b. Kamîe b. Zirrîh. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 79-81. (M.A.)

97 Ebû Ubeyde (Ebü'z-Zâlim) el-Hâris b. Hıllize (Mikrez) b. Mekrûh el-Yeşkurî el-Bekrî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 38-40; Furat, *a.g.e.*, s.93-94; Nasuhi Ünal Karaaslan, "Hâris b. Hillize", *DİA*, XVI, 196-197. (M.A.)

98 Cerîr b. Abdülmesîh (Abdüluzzâ) b. Abdullâh. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 115-118. (M.A.)

99 Ebû Basîr Meymûn b. Kays (b. Şerâhîl) b. Cendel el-Bekrî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 40-46; Furat, *a.g.e.*, s.94-95; Süleyman Tülücü, "A'şâ, Meymûn b. Kays", *DİA*, III, 544-545. (M.A.)

100 Ebü'l-Fidâ el-Müseyyeb (Züheyr) b. Ales b. Mâlik (Amr). Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 120-122. (M.A.)

101 1. en-Nâbiğa ez-Zubyânî: Ebû Ümâme (Ebû Akreb) Ziyâd b. Muâviye b. Dıbâb (ö.604-612m. civarı). Bk. Ahmed Ateş, "Nâbiga Zübyânî", *İA*, IX,7-13; Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 5-10; Furat, *a.g.e.*, s.81-84. 2- en-Nâbiğa el-Ca'dî: Ebû Leyla Abdullah b. Kays el-Ca'dî (ö.65/684). Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 238-240; Furat, *a.g.e.*, s.132-133. (M.A.)

102 Züheyr b. Ebû Sülmâ Rebîa b. Riyâh el-Müzenî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 19-23; Furat, *a.g.e.*, s.77-79. (M.A.)

103 Rebîa b. Makrûm ed-Dabbî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 197-198. (M.A.)

104 Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa el-mirî el-Kilâbî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 33-36; Furat, *a.g.e.*, s.80-81. (M.A.)

105 Ebû Müleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-Absî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 222-226; Furat, *a.g.e.*, s.133-134; Zülfikâr Tüccar, "Hutay'e", *DİA*, XVIII, 424. (M.A.)

106 Ebû Sa'd (Saîd/Kesîr) Ma'kıl b. Dırâr. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 228-230. (M.A.)

107 Ebû Şüreyh Evs b. Hacer b. Attâb et-Temîmî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 112-115; Hüseyin Varol, "Evs b. Hacer", *DİA*, XI, 542. (M.A.)

108 *Bulûğu'l-ereb*, III, 93. (Z.K.)

109 Bu konudaki kaynaklar içerisinde en derli topluları *Keşfu'z-zunûn* (Kâtip Çelebi), *el-Fihrist* (İbnü'n-Nedîm) ve *el-Eğânî* (Ebü'l-Ferec el-İsfahânî)'dir. *Keşfu'z-zunûn* "dîvan" maddesinde altı yüz şairin dîvanını zikrediyor (nşr. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, Ankara 1941, I, 763-820). *Tabakâtü'ş-şuarâ* kitapları da bu konuda pek faydalı kaynaklardır. Arap şairlerini ve eserlerini kendi dîvanlarından öğrenmek en doğru yoldur. "Muallakâtın Râvileri" bölümünün dipnotunda İslâm'dan önceki dönem şairlerini öğrenmek için lâzım olan en önemli Arap, Avrupa ve Rus kaynakları gösterilmiştir. (Z.K.)

110 (Ebü'l-Ferec el-İsfahânî), *el-Eğânî*, II, 13. (Z.K.)

sine sebep olmuştur. Basra etrafında dilleri bozulmamış Arapların yaşaması ve rivâyet için bedevî Araplara müracaatın kolaylığı da onun Kûfe'ye karşı üstün bir konumda olmasını sağlamıştır. Bu iki şehirde kurularak bu şehirlere izâfetle *Kûfiyyûn* ve *Basriyyûn* adlarıyla anılan iki mezhep âlimleri arasında meydana gelen münâzaralarda rivâyet bakımından Basralıların üstünlük göstermeleri, zikrettiğimiz gibi bu şehrin dilleri bozulmamış Araplara yakın olmasından kaynaklanmıştır. Rivâyetlerinin çokluğuyla meşhur olan **Ebû Amr b. el-Alâ'** (154/774)[111], **el-Halil b. Ahmed, Yûnus b. Habib** (ö.182/798)[112] ve **Asmaî** bu şehirden yetişmişlerdir. Basra, dil araştırmalarına ve rivâyet ilmine diğer Arap belde ve ülkelerinin hepsinden önce başlamış olan bir şehirdir.

Kûfe de dil araştırmaları ve rivâyet ilmi merkezlerinin önemlilerinden idi. **Hammâd er-Râviye, el-Has'amî, Şeybân b. Abdurrahman,** tasrif ilmini başlayıp te'lif eden **Muâz el-Herrâ** (ö.187/803)[113], **Ebû Ca'fer er-Ruâsî**[114] ve **Kisâî**[115] Kûfe'den yetişmişlerdir. Kûfeliler dilleri pek fasîh olmayan Arap kabilelerinden rivâyet etmiş olduklarından, Basra âlimleri onların rivâyetlerine itibar ve onlardan rivâyet etmemişlerdir[116]. Kûfelilerin rivâyetleri uzlaştırma ilmindeki üstünlükleri ise makalemizin konusu dışında ayrı bir meseledir.

XI

Rivâyetleri Yazıya Geçirme Mes'elesi

Hicrî II. ve III. asırlarda, Abbâsîler döneminde İslâm medeniyetinin geliştiği zamanlarda edebî, filolojik ve kısmen de dinî maksatların zorlamasıyla İslâm'dan önce ve İslâm'ın ilk dönemlerinde inşâd edilen Arap şiirlerinin derlenip yazılmasına başlanmıştır. O devirlerde eski [153] Arap şiirleri yazılmamış olduğundan, dil bilginleri, bu şiirleri bedevî Arapların ağzından rivâyet etmişlerdir. Bu rivâyetler sayesinde birçok eski Arap şiiri toplanmış ise de, maalesef birçoğu bizim elimize ulaşmamıştır.

Bu şiirlerin ve eserlerin kaybolup telef olmasının en büyük sebebi Moğolların VII/XIII. asırda yapmış oldukları tahribattır. Moğolların istîlâlarının ilk dönemlerinde birçok kütüphane ve özel evlerin yakıldığı sırada bu şiirlerin ve eser-

111 (Süyûtî), *el-Müzhir*, II, 237 (II, 392, 48. nevi). (Z.K.) (Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 78-80; Furat, *a.g.e.*, s.244-246; Tayyar Altıkulaç, "Ebû Amr b. Alâ", *DİA*, X, 94-96. (M.A.)

112 Ebû Abdirrahman Yûnus b. Habîb. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 90-92; Furat, *a.g.e.*, s.248-249. (M.A.)

113 Ebû Müslim (Ebû Ali) Muâz b. Müslim el-Herrâ. Bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.96-97; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 168. (M.A.)

114 Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan. Bk. Furat, *a.g.e.*, s.256. (M.A.)

115 İbn Hallikân, (*Vefeyâtü'l-a'yân*), XXI, 38 (III, 295-297). (Z.K.)

116 *Tabakâtü'l-üdebâ*, s.175; Süyûtî, *el-Müzhir*, I, 105. (Z.K.)

lerin de pek çoğu telef olmuştur[117]. Moğollardan önce de rivâyet yoluyla elde edilen bu eserlerden bir kısmının skolastik zihniyetin etkisiyle ortadan kalktığını eklememiz gerekir. Bu zihniyetin etkisi altında câhiliyet denilen mecûsîlik devrinde söylenmiş bu eserlerin korunmasına önem verilmemiştir. Bununla beraber bize ulaşan eski Arap şiirleri az değildir. Bize ulaşan bu eserler, çeşitli râviler tarafından bedevî Arapların ağzından rivâyet edilerek yazılmışlardır. Bu râvilerden birçoğu yukarıdaki bölümlerde zikredilmiştir.

Bunlardan biri olan **Hammâd er-Râviye** özellikle *Muallakât*'ın rivâyetine ve derlenmesine önem vermiştir. Eski Arap edebiyatına tam bir vukûfu olan **Ebû Ubeyde Ma'mer,** Kûfeli **el-Mufaddal** (ö.170/786 civarı)[118], **Hârun er-Reşîd**'in çok sevdiği Basralı **Asmaî** ve onun sayısı pek çok olan öğrencileri, Arap şiirlerini rivâyet edip derleyerek yazıya geçirmek hususunda çok büyük gayretler ortaya koymuşlardır.

Dîvânü'l-Hamâse'yi derleyip yazan **Ebû Temmâm**[119], **Buhtürî** (ö.284/897)[120] **İbnü's-Sikkît** (ö.244/858)[121], *Dîvânü'l-Hüzeliyyîn*'in müellifi Basralı **es-Sükkerî** (ö.275/888)[122], *el-Kâmil*'in müellifi **el-Müberred** (ö.285/898)[123], **Seâlibî** (ö.429/1038)[124] ve *Kitâbu'l-Eğânî*'nin müellifi **Ebu'l-Ferec el-İsfahânî** rivâyet edilen şiirleri ve eserleri yazıya geçirme konusuna çok önem vermişlerdir.

Bunlardan başka birçok Arap şiiri çeşitli tarihçilerin eserlerinde, meselâ **İbn İshâk** (ö.151/768)[125] ve **İbn Hişâm** (ö.218/833)[126]'ın *Sîretü'r-Rasûl*'lerin-

---

117 Krymskiy, *Nümûneli Arap Edebiyatı Tarihi*, I, 149. (Z.K.)

118 Ebü'l-Abbâs el-Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ ed-Dabbî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 200-201. (M.A.)

119 *Keşfu'z-zunûn* müellifi Kâtip Çelebi'nin ifadesine göre *Hamâse* adıyla telif edilen eserlerin sayısı onu geçmektedir. Buhturî (ö.284/897), Ebû Temmâm (ö.231/846), Ebü'l-Hasen Sadruddîn Ali b. Ebu'l-Ferec el-Basrî (ö.656/1258), el-A'lem eş-Şentemerî (ö.476/1083), Şümeym el-Hıllî (Ali b. el-Hasen) (601/1204) ve Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Muhammed (ö.653/1255)'in Hamâseleri bunlardandır (I, 691-693). (Z.K.)
(Hamâseler hakkında geniş bilgi için bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-1, 106-120. (M.A.)

120 Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ et-Tâî el-Buhturî. Bk. Furat, *a.g.e.*, s.272-3; Zülfikar Tüccar, "Buhtürî", *DİA*, VII, 381-383. (M.A.)

121 Ebû Yûsuf Ya'kub b. İshâk es-Sikkît. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 226-240; Nasuhi Ünal Karaaslan, "İbnü's-Sikkît", *DİA*, XXI, 210-211. (M.A.)

122 Ebû Saîd el-Hasen b. el-Huseyn b. Abdullah b. Abdurrahman es-Sükkerî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 165-166. (M.A.)

123 Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd es-Sümâlî el-Ezdî el-Müberred. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 166-168; Furat, *a.g.e.*, s.235-238. (M.A.)

124 Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail en-Neysâbûrî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, VIII-1, 430-443; Furat, *a.g.e.*, s.297-299. (M.A.)

125 Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. Bk. Mustafa Fayda, "İbn İshâk", *DİA*, XX, 93-96. (M.A.)

126 Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî. Bk. Mustafa Fayda, "İbn İshâk", *DİA*, XX, 71-73. (M.A.).

de, **Taberî** (ö.310/923)[127]'nin genel tarihinde (*Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*), **Vâkıdî** (ö.207/823)[128]'nin *Kitâbu'l-Meğâzî*'sinde, **Vâkıdî**'nin kâtibi olan **İbn Sa'd** (ö.230/845)[129]'ın *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sında ve *Kitâbu'l-Büldân* müellifi **Belâzürî** (ö.279/892-93)[130]'nin eserlerinde [154] korunmuşlardır. Hatta pek güzel ve enteresan olan birçok Arap şiiri coğrafya ve astronomiye dair eserlerde yazılmak sûretiyle zamanımıza ulaşmıştır. Meselâ çok sonraları yaşayan **Kazvînî** (ö.682/1283)[131]'nin yazmış olduğu astronomiye dair eserde (*Acâibü'l-mahlûkât ve ğarâibü'l-mevcûdât*) konumuzla ilgili bilgiler vardır.

Bu rivâyetler neticesinde yazılmış olan eserlerin en önemlileri aşağıdaki şekildedir:

a) *Muallakât*

b) *Hamâse*

c) *Dîvânü'l-Hüzeliyyîn*

d) *Kitâbu'l-Eğânî*

Bunlardan başka **İbn Kuteybe** (ö.276/889)[132]'nin *Edebü'l-kâtib*, **Müberred**'in *el-Kâmil*, **Câhiz**'in *el-Beyân* ve *t-tebyîn* ve **Kâlî** (ö.356/967)[133]'nin *Kitâbu'n-Nevâdir*'i ile **Hammâd, Asmaî** ve **Ebû Ubeyde**'nin eserleri de çoğunlukla bâdiye halkından olan râvi ve nâkillerin rivâyetlerine dayanır.

XII

Muallakât'ın Yazıya Geçirilmesinin Tarihçesi

Günümüzde elden ele dolaşan *Muallakât*[134] uzun zamanlar yazıya geçi-

---

127 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî. Bk. Fikret Işıltan, "Taberî", *İA*, XI, 594-598. (M.A.)

128 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî. Bk. Ramazan Şeşen, "Vâkidî", *İA*, XII, 150-153. (M.A.)

129 Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. Bk. Mustafa Fayda, "İbn Sa'd", *DİA*, XX, 294-297. (M.A.)

130 Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî. Bk. Mustafa Fayda, "Belâzürî", *DİA*, V, 392-393. (M.A.)

131 Ebû Yahyâ Zekeriyyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî. Bk. M. Streck, "Kazvînî", *İA*, VI, 528-532. (M.A.)

132 Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî el-Mervezî. Bk. Furat, *a.g.e.*, s.229-235; Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe", *DİA*, XX, 145-149. (M.A.)

133 Ebû Ali İsmail b. el-Kâsım b. Ayzûn b. Hârûn b. İsa b. Muhammed el-Kâlî. Bk. Furat, *a.g.e.*, s.241; Moh. Ben Cheneb, "Kâlî", *İA*, VI, 133-134. (M.A.).

134 Muallakât adı ve adlandırma sebebi hakkında tercüme etmiş olduğum Prof. Krymskiy'nin *Arap ve Arap Edebiyatı Tarihi* adlı eserinin İslâm'dan önceki Arap edebiyatından bahseden bölümüne yazdığım notlarda bilgiler vardır. Orada bu hususdaki İslâmî rivâyetler toplanmış ve bu konudaki Arapça kaynaklar gösterilmiştir. Bu konuda Avrupa kaynaklarından bizim tarafımızdan bilinenler şunlardır: Baron Rosen, "Hammâd", *Rus Akademisinin Şark Kısmı Mecmûası*, 1887, I, 282-301; Rus bilginlerinden Holmagarof, *Umumî Edebiyat Tarihi*, Korş neşriyatı, II, 275 vd.; Prof. Krymskiy, *Nümûneli Arap Edebiyatı Tarihi*, I, 32. (Z.K.)

rilmemiştir. Bundan dolayı İslâmiyet'in ortaya çıkışından sonra da ağızdan ağıza rivâyet edilerek korunmuştur. Zaten o devirlerde İslâmî eserler de yazılmadan rivâyet yoluyla yayılıyor ve bu şekilde korunuyordu. İslâm döneminde râviler adı verilen özel bir sınıf mevcut olup, bunlar gerek İslâmî eserleri ve gerek İslâm'dan önceki döneme ait olan eserleri -câhiliye eserlerini- ezberleyip rivâyet ederlerdi. Aslen Deylemli [155] -Hazar denizi sahilinde- olan **Hammâd er-Râviye** de bunlar arasında bulunuyordu. Bu kişi, eski Arap şiirlerine, özellikle Muallakât'a önem vermiştir.

Bu muallakalar çoğunlukla birbiriyle ilgili olup aşağı Fırat çevresinde hakim olan ve İran'ın etkisi altında bulunan Hîre Emirliği döneminde inşâd edilmişlerdir. Bu muallaka şairlerinin bazıları İslâm'ın ortaya çıktığı sırada bile Hîre emîrlerinin sarayında yaşamışlardır. **Nehhâs** (ö.338/950)[135]'a göre Muallakât **Hammâd er-Râviye** tarafından derleninceye kadar dağınık bir halde bulunuyordu. Muallakât ancak **Hammâd'ın** te'lifinden sonra Arap edebî eserleri arasına girmiştir. Muallakaların **Hammâd'a** kadar yetişen diğer râviler tarafından ayrı bölümler halinde Hîre emîrleri devrinin parlak edebî eserleri tarzında toplanmış olması ihtimali vardır. Bu takdirde Muallakâtın te'lif ve tertibinin **Hammâd'a** nisbet olunması, onun muallakaları bir bütün halinde ve günümüzde elde dolaşan şekliyle rivâyet edip derlemesinden ileri gelmiştir.

Hammâd rivâyetine göre *Muallakât*'ın sahipleri:

1- İmruü'l-Kays,

2- Tarafe,

3- Züheyr,

4- Lebîd,

5- Antere,

6- Amr b. Külsûm,

7- Hâris b. Hıllize'dir.

Mufaddal'in rivâyetinde **Hâris** ile **Antere** yerine **Nâbiğa** ve **A'şâ** (ö.7/629 civarı)[136] zikredilmektedir. Bundan dolayı muallakaları dokuz olarak tespit edenler vardır.

Nöldeke (1836-1930) bu konuda dikkat çekici başka bir fikir ileri sürmektedir[137]. Bu fikre göre başlangıçta yedi muallakadan ikisi olarak **Hâris** ile **Antere** muallakaları yerine, önemli şairlerden olan **Nâbiğa** ile **A'şâ**'nın eserleri sayıl-

---

135 Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nehhâs. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, VIII-2, 467-469. (M.A.)

136 Ebû Basîr Meymûn b. Kays (b. Şerâhîl) b. Cendel el-Bekrî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 40-46; Furat, *a.g.e.*, s.94-95; Süleyman Tülücü, "A'şâ, Meymûn b. Kays", *DİA*, III, 544-545. (M.A.)

137 Nöldeke, *Beiträge zur Kennthniss der Poesie der alten Araber*, 1894. (Z.K.)

mış olacaktır. Sonradan **Hammâd'**ın edebî zevkine **Hâris**'in şiirleri daha uygun geldiğinden **Nâbiğa** veyahut **A'şâ**'nın şiirleri **Hâris**'in eseriyle değiştirilmiştir. Bundan başka **Hâris**'in Benî Bekr'den olması, aynı kabileden olan **Hammâd**'ın kendi kabilesine mensup bu şairin eserini **İmruü'l-Kays** muallakasıyla bir sırada tesbit etmesine sebep olmuştur[138].

Şiirden başka *Eyyâmu'l-Araba* dair eski Arap nesir eserleri de rivâyet edilmiştir. [156] Çeşitli zamanlarda yapılmış olan akınlara, kahramanlara ve kahramanca savaşlara vs. dair eski Arap hikâyecileri ve râvileri tarafından rivâyet edilmiş olan bu eserler, ağızdan ağıza rivâyet edilirken eski şekillerine göre çok değişmiş olmalıdır. Atasözü, deyim ve vecize mahiyetinde olan ifadelerin de birçok değişikliklere uğramış oldukları tahmin edilmektedir. Araplar zikrettiğimiz şiir, atasözü, deyim ve vecize kabilinden olan şeylerden başka, çeşitli kıssa, hikâye ve tarihî olayları da rivâyet ederlerdi. Bunlar aşağıdaki şekildedir:

Eyyâmu'l-Arab adıyla bilinen kabileler arasında meydana gelen savaşlar,
Yemen'deki Me'rib seddi hikâyeleri,

Yemen'in tübba'lar (tebâbia) denilen eski krallarından Tübba' Esad Ebû Kerib'in Yemen'e hâkim olması,
Yemen krallarından Zî Nüvâs hikâyesi,
Ashâb-ı Uhdûd'un hikâyesi,
Habeşlilerin Yemen'e hâkim olması,
Ashâb-ı Fil'in hikâyesi,
Seyf b. Zî Yezen el-Himyerî'nin muhârebeleri,
Yemen'de İran hâkimiyetinin sona ermesine kadar meydana gelen olaylar,
Amr b. Luhayy'ın hikâyesi,
Cürhüm kıssası,
Zemzemin kapanması,
Ka'be'yle ilgili olaylar,
Âmir b. ez-Zarib,
Kusayy,
Hilfu'l-fudûl,
Âd,
Semûd,
İrem-i zâti'l-imâd,
Belkıs ve Süleyman vs. hikâye, kıssa ve tarihî olaylar[139].

---

138 Antere kıssası IV/X.yy.da eş-Şeyh Yûsuf b. İsmail tarafından Ebû Ubeyde'den, Necd b. Hişâm'dan, Cüheynetü'l-Ahyâr'dan ve Asmaî vs. meşhurlardan rivâyet edilmek sûretiyle 32 cüz olarak derlenip yazılmıştır. İyâd kabilesinden yetişmiş olan Kus b. Sâide vs. hatiplerin hutbeleri vs. eserleri vardır. (Z.K.)

139 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 146-151. (Z.K.)

XIII

Muallaka Şairleri Hakkında Bilgi Bulunan Eserler

İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Kitâbu'ş-Şi'ri* ve'ş-şuarâ, (nşr. M. J. De Goeje, Leiden 1902), s.37-56 **(İmruü'l-Kays)**; s.99-102 **(Evs b. Hacer)**; s.88-96 **(Tarafe)**; s.301-312 **(el-Ahtal)**; s.96-97 **(el-Hâris b. Hıllize)**; s.57-67 **(Züheyr b. Ebî Sülmâ)**; s.117-120 **(Amr b. Külsûm)**; s.130-134 **(Antere el-Absî)**; s.348-352 **(Ömer b. Ebî Rebîa)**; s.148-156 **(Lebîd)**; s.70-81 **(en-Nâbiğa)**.

1- İmruü'l-Kays (Ebû Vehb (Ebü'l-Hâris / Ebû Zeyd) Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkilü'l-Murâr, ö.540 civarı)[140]:

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Eğânî,* X, 62-77; VII, 128; XI, 173-174.

Asmaî, el-Eş'âru's-sitte.

İmruü'l-Kays dîvânının bizim elimize ulaşan nüshası mîlâdî XI. Asırda yaşayan Endülüs âlimlerinden Yûsuf A'lem (ö.467/1083)[141] tarafından yazılmış olan nüshadır.

Korş ve Kirpiçinkof, *Umûmî Edebiyât Tarihi*, II, 28.

Girgass, W. O. (1835-1887) ve Baron Rosen, Viktor R. Bon (1849-1908), *Arapça Kırâat,* [158] Petersburg 1876, II, 467-478.

Murkes, G. (1846-1912), Petersburg 1889 (Rusça tercemesi).

Fârukî Abdullah Hasîb Efendi, *İmruü'l-Kays Kasîde-i Muallakasının Şerhi*, İstanbul 1316.

Dârulfünûn müderrislerinden merhum Bağdadlı Mehmed Fehmi Efendi (1873-1944), *Tarih-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* İstanbul 1332, s.56-64.

2- Tarafe b. el-Abd (Ebû Amr (Ebû İshâk) Amr (Tarafe/Ubeyd) b. el-Abd (Ma'bed) b. Süfyân, ö.570m.den önce)[142]:

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Eğânî,* XXI, 185-210.

Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hızânetü'l-edeb*, I, 414-418.

Caussin de Perceval, *Essai,* II, Paris 1847, 302-332 (Fransızca tercemesi).

Rückert, Freidreck (1788-1866) *Lagarde, Symmicta,* s.198-206 (Almanca tercemesi).

Müller, *İslâmiyet Tarihi* (Rusça tercemesi: Petersburg 1895), I, 44-45.

Holmagarof, *Umumî Edebiyat Tarihi*, II, 281-285 (Rusça tercemesi).

---

140 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 146-151. (Z.K.) Cl. Huart, "İmrüü'l-Kays", *İA*, V-2, 987-989; Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 27-33; Furat, *a.g.e.*, s.74-77; Ahmet Savran, "İmruü'l-Kays", *DİA*, XXII, 237-238. (M.A.)

141 Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Süleyman b. İsa el-A'lem eş-Şentemerî en-Nahvî. Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 3; İsmail Hakkı Sezer, "A'lem eş-Şentemerî", *DİA*, II, 363. (M.A.)

142 Nihad M. Çetin, "Tarafa", *İA*, XI, 765-768; Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 14-19; Furat, *a.g.e.*, s.84-91. (M.A.)

Bağdadlı Mehmed Fehmi Efendi, *Târîh-i Edebiyyât-ı Arabiyye,* s.641-667.

Tarafe'nin muallakası meşhur Avrupa dillerine terceme edilmiş ve birçoğu da Arapça metniyle birlikte basılmıştır.

3- Amr b. Külsûm (Ebü'l-Esved (Ebû Abbâd) Amr b. Külsûm b. Mâlik, ö.584 veya 600m.)[143]:

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Eğânî,* X, 177-185.

İbn Kuteybe, *Kitâbu'ş-Şi'r ve'ş-şuarâ*, s.117-120.

Çeşitli *tabakât-ı şuarâ* kitapları.

Nehhâs, *Şerhu'l-Kasâidi't-tis'i'l-meşhûrât.*

Tebrîzî (ö.502/1109)[144], *Şerhu'l-Kasâidi'l-aşr.* Bu son iki eserde birbirine uymayan haberlere yer verilmiştir.

Nöldeke, I, 51-54.

4- Hâris b. Hıllize (Ebû Ubeyde (Ebü'z-Zâlim) el-Hâris b. Hillize b. Mekrûh el-Yeşkürî el-Bekrî, ö.570m.?)[145]:

Eseri Avrupa dillerine tercüme edilmiştir:

Arnold, F. A. (1820-1869), *Septem Moallakat,* Leipzig 1850.

Abel, L. Von (1863-1900), *Die Sieben Mo'allaqât,* Berlin 1891.

Hâris hakkında:

Hartmann, *Die hellstrahlendenPlejaden...*, Münster 1801.

Th. Nöldeke, *Fünf Moallakat übers...*, 1899.

Caussin de Perceval, *Essai-II,* 266-273.

Jones, Sir William (1746-1794), *Moallakat or seven Arabian Poems,* London 1782.

Blunt, Ann (1837-1917), *The Seven Golden Odes...*, London 1903.

Naçbulle, Oksford 1820.

Peçice, s.43-44.

Holmagorof, Krymskiy vs.nin eserlerinde bilgiler vardır.

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, II, 185-187.

Nehhâs, Tebrîzî ve Zevzenî'nin eserlerinde bilgiler var ise eksiktir.

---

143 A. Haffner, "Amr b. Kulsûm", *İA,* I, 413-414; Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 36-38; Furat, *a.g.e.*, s.91-92; Muharrem Çelebi, "Amr b. Külsûm", *DİA*, III, 85-86. (M.A.)

144 Yahya b. Ali et-Tebrizî. *Şerhu'l-Kasâidi'l-aşr.* Bk. Sezgin, *a.g.e.*, II-1, 82. (M.A.)

145 Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 38-40; Furat, *a.g.e.*, s.93-94; Nasûhi Ünal Karaaslan, "Hâris b. Hillize", *DİA,* XVI, 196-197. (M.A.).

5- Antere el-Absî (Antere b. Şeddâd b. Amr (Muâviye) el-Absî, ö.614m.?)[146]:

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, VII, 148-153.

Nehhâs, *Şerhu'l-Kasâidi't-tis'i'l-meşhûrât.*

*Tabakât-ı şuarâ*larda ve Arap edebiyatına dair eserlerde bilgi vardır.

Antere dîvânı [158] Avrupa dillerine tercüme edilmiş ve Arapça metniyle birlikte basılmıştır.

Antere kıssasının da Avrupa lisânlarına yapılan çeşitli tercemeleri vardır.

6- Züheyr (Züheyr b. Ebû Sülmâ Rebîa b. Riyâh el-Müzenî, ö.609m.)[147]:

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, IX, 146-158.

Seâlibî ve Nehhâs'ın eserleri.

Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hızânetü'l-edeb*, I, 375-377, 435, II, 159.

Arap edebiyatı tarihiyle ilgili diğer eserler.

Asmaî, *el-Eş'âru's-sitte.*

Züheyr muallakasının da Avrupa dillerine yapılan tercümeleri basılmıştır.

7- Lebîd (Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa el-Âmirî el-Kilâbî, ö.41/661)[148]:

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, X, 137-144.

İbn Kuteybe, *Kitâbu'ş-Şi'r ve'ş-şuarâ'*, s.148-156.

Seâlibî vs.nin eserleri.

8- Nâbiğa (Ebû Ümâme (Ebû Akreb) Ziyâd b. Muâviye b. Dıbâb en-Nâbiğa ez-Zubyânî, ö.604-612m. civarı)[149]:

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, IX, 162-177.

İbn Kuteybe, *Kitâbu'ş-Şi'r ve'ş-şuarâ'*, s.70-81.

Mes'ûdî, *Murûcü'z-zeheb,* III, 201-204.

Bu şairlerin her birinin şiirleri çeşitli Avrupa dillerine tercüme edilmiştir ve bunların biyografileri hakkında da çeşitli Avrupâî eserlerde bilgiler vardır.

---

146 Brockelmann, "Antere", *İA*, I, 463; Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 10-14; Furat, *a.g.e.*, s.92-93; Cemâl Muhtar, "Antere", *DİA*, III, 237; "Antere Kıssası", *DİA*, III, 237-238. (M.A.)

147 Nihad M. Çetin, "Züheyr", *İA*, XIII, 639-642; Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 19-23; Furat, *a.g.e.*, s.77-79. (M.A.)

148 Brockelmann, "Lebîd", *İA*, VII, 28-29; Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 33-36; Furat, *a.g.e.*, s.80-81. (M.A.)

XIV

Muallakaların Tercemeleriyle Birlikte Avrupa'da Basılmış Nüshaları

William Jones, *The Moallakat or seven Arabian poems which vere suspended on the temple at Mecca with a translation and arguments, London* 1782.

The seven poems denominated suspended Written by Amriolkais, Tarafa, Joheir, Lebeed, Antara, Anerce and Hareth, 1893.

Ecole des langues oriantales vivantes in 4.

Prof. Aleksandır Viladimirof, *es-Seb'u'l-kasâidü'l-muallakât* (Rusça).

Arnold, F., *Septem Moallakat carmina antiquissima Arabum Scholia editionis Calcuttensis auctora atque emendatiora addidit annotationes criticas adjecit,* Leipzig 1850.

Ahlwardt, Wilhelm (1828-1909) *The divans of the six ancient arabic poets,* Londra 1870.

Abel, L. Von, *Die sieben Muallakat Text vollstaendiges Vorlerverzeichniss deutscher und arabischer Kommentar,* 1891, IX, 185.

Jacob, G. (1862-1937), *Studien in arabischen Dichtern.*

I Helt, L. *Abel's neue Muallakat Ausgabe nachgepruft* (1893).

2 Heflt, *Noten Zum Verstandniss der Moallaqât* (Berl. 1894).

Lyall, Sir Charles J. (1845-1920), *A Commentary on ten ancient Arabic Poems.*

Capitain F. Jonson, *The seven poems suspended in the temple at Mecca with an introduction by shaikh Feizullahak,* Lon. 1894, XXIII+236.

Avrupalılar muallakalara mahsus olmak üzere lügat kitapları da yazmışlardır. [159] Misal olarak **Gottwaldt** (J. M. E., 1813-1897)'in (Kazan 1863) eserini zikretmekle yetinelim.

Avrupa dillerinde bibliyografyaya dair yazılmış eserler içerisinde en faydalısı **Brockelmann** (Carl, 1868-1956)[150]'ın eseridir.

---

149 Ahmed Ateş, "Nâbiga Zübyânî", *İA*, IX, 7-13; Sezgin, *a.g.e.*, II-2, 5-10; Furat, *a.g.e.*, s. 81-84 (M.A.).

150 İslâm kültür tarihine dair *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)* adlı bio-bibliyografik eseriyle tanınan Alman şarkiyatçısı ve Türkolog. Bk. Nuri Yüce, "Brockelmann, Carl", *DİA*, VI, 335-336. (M.A.)